

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

कविकुलगुरू कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

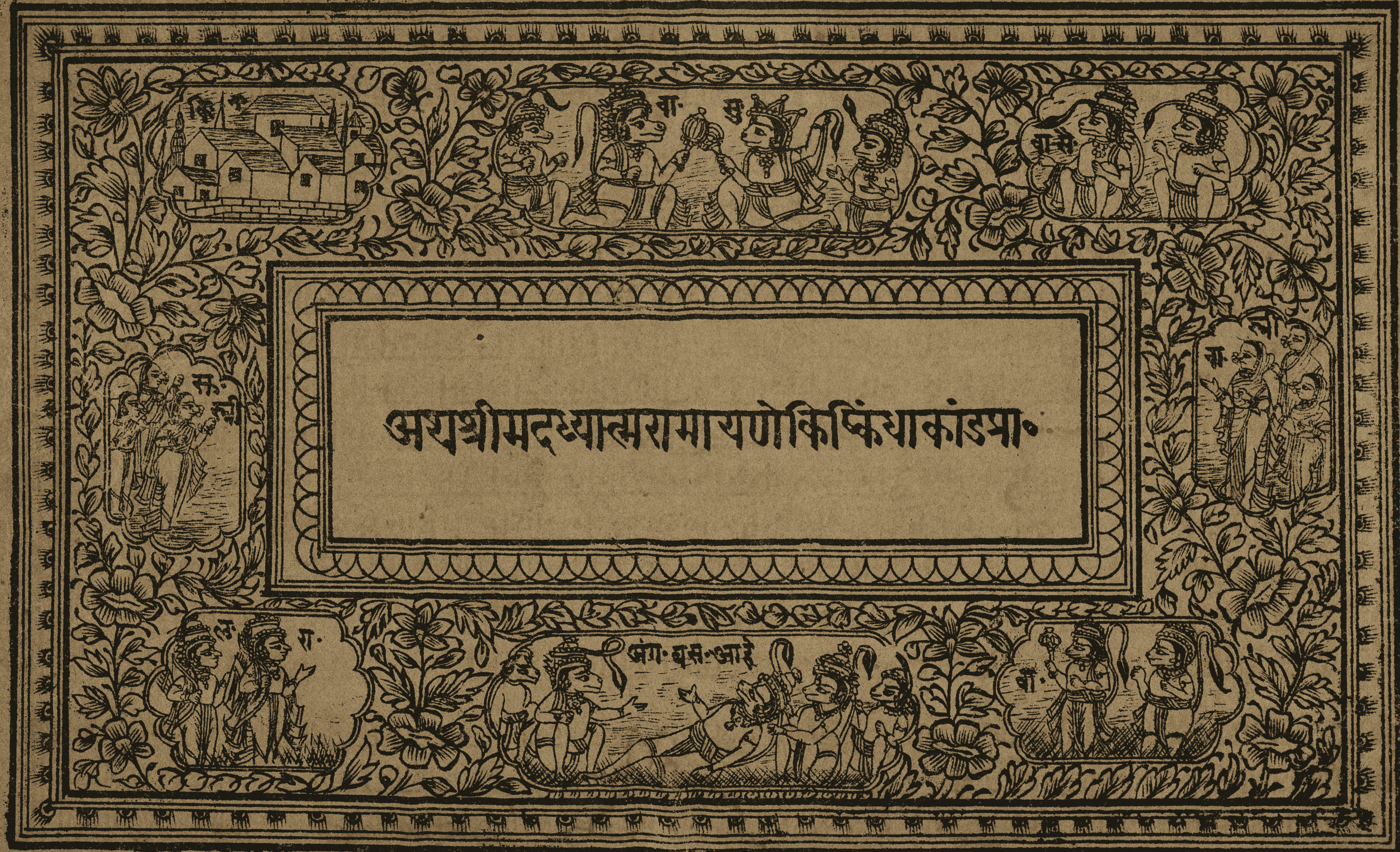
दाखल.क्र. M-2922 विषय साहित्यशास्त्र

नाव श्रीमद् श्याम रामायण

लेखक/लिपीकार किष्किन्धा कांड

पृष्ठ 25 काळ — पुर्ण/ अपुर्ण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीसीतारामायनमः॥ ततइति सरसांश्रेष्ठंपंपासरः १ विस्मयहेतूनाह क्रोशमात्रमिति अगाधामलशंब
रंनीरक्षीरांबुशंबरमित्यमरः अंबुजंपद्मंकल्हारस्तद्विशेषः एवमुत्पलपदेनकुमुदविशेषोत्र २ हंसादयः पक्षिविशेषाः क्रौंचनादैरुपनादितंप्र
तिध्वनिमत् ३ सतांमनोवत्स्वच्छजलम् ४ उपस्पृश्यस्नात्वा ५ दांतौनिगृहीतेंद्रियौविविधान्वृक्षान्गिरेःशोभांचपश्यंतौ ६ तौददर्श

श्रीमहादेवउवाच ततःसलक्ष्मणोरामःशनैःपंपासरस्तटम् आगत्यसरसांश्रेष्ठंदृष्ट्वाविस्मय
मापयौ १ क्रोशमात्रंसुविस्तीर्णमगाधामलशंबरम् उत्फुल्लांबुजकल्हारकुमुदोत्पलमंडितम् २
हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकादिशोभितम् जलकुक्कुटकोयष्टिक्रौंचनादोपनादितम् ३ नानापुष्पल
ताकीर्णंनानाफलसमावृतं सतांमनःस्वच्छजलंपद्मकिंजल्कवासितम् ४ तत्रोपस्पृश्यसलिलंपी
त्वाश्रमहरंविभुः सानुजःसरसस्तीरेशीतलेनपथाययौ ५ ऋष्यमूकगिरेःपार्श्वेगच्छंतौरामलक्ष्मणौ
धनुर्बाणकरौदांतौजटावल्कलमंडितौ पश्यंतौविविधान्वृक्षान्गिरेःशोभांसुविक्रमौ ६ सुग्रीवस्तुगिरे
र्मूर्ध्निचतुर्भिःसहवानरैः स्थित्वाददर्शतौयातौआरुरोहगिरेःशिरः ७ भयादाहहनूमंतंकौतौवीरवरौ-
सखे गच्छजानीहिभद्रंतेबटुर्भूत्वाद्विजाकृतिः ८ वालिनाप्रेषितौकिंवामांहंतुंसमुपागतौ ताभ्यांसं
भाषणंकृत्वाजानीहिहृदयंतयोः ९ यदितौदुष्टहृदयौसंज्ञांकुरुकराग्रतः विनयावनतोभूत्वाएवंजानी
हिनिश्चयम् १० तथेतिबटुरूपेणहनुमान्समुपागतः विनयावनतोभूत्वारामंनत्वेदमब्रवीत् कौयु
वांपुरुषव्याघ्रौयुवानौवीरसंमतौ द्योतयंतौदिशःसर्वाःप्रभयाभास्कराविव १२ युवांत्रैलोक्यकर्तारा
वितिभातिमनोमम युवांप्रधानपुरुषौजगद्धेतूजगन्मयौ १३ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः ॐ

दृष्ट्वाचभयाद्गिरेःशिरआरुरोहेत्यन्वयः ७ भद्रंतेइतिप्रेरणानिमित्तंआशीर्वादः ८ किंवालिनाप्रेषितौमांहंतुमागतौवापक्षांतरेउतान्यथेति
तयोर्हृदयंसंभाषणंकृत्वाजानीहि अंतःकरणानुरूपत्वाद्वाचःसंभाषणेनतन्निर्णयः ९ संज्ञांकुरु पलायनार्थमितिशेषः एवंसंकेतस्यनि
श्चयंजानीहीत्यर्थः १० ११ १२ भातिजानातिप्रधानपुरुषौमुख्यपुरुषौनरनारायणावित्यर्थःमुख्यत्वमेवाह जगद्धेतूइत्यादिना १३

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

लीलयाचरंताविवगच्छंताविववस्तुतोविभुत्वाद्गतिहीनावेव १४ स्थितिलयौसर्गंचलीलयाकर्तुमुद्यतौरक्षसांलयस्तूदितरजगतः
सर्गस्थिती १५ प्रेरकौअंतर्यामिनयेत्यर्थः तदेवाह सर्वहृदयस्थाविति इहलोकेचरंतौइत्यन्वयः १६ शब्दशास्त्रंव्याकरणम् १७
कृत्स्नंबहुधेत्यर्थः ज्ञानविग्रहइत्यनेनचिदानंदएवमाययाएवंशरीररूपेणभातीतिसूचितं १८ १९ २० यःसुग्रीवोनामतेननाम्नाप्र

माययामानुषाकारौचरंताविवलीलया भूभारहरणार्थायभक्तानांपालनायच १४ अवतीर्णाविहप
रौचरंतौक्षत्रियाकृती जगत्स्थितिलयौसर्गंलीलयाकर्तुमुद्यतौ १५ स्वतंत्रौप्रेरकौसर्वहृदयस्थाविहे-
श्वरौ नरनारायणौलोकेचरंतावितिमेमतिः १६ श्रीरामोलक्ष्मणंप्राहपश्यैनंबटुरूपिणम् शब्दशा-
स्त्रमशेषेणश्रुतंनूनमनेकधा १७ अनेनभाषितंकृत्स्नंनकिंचिदपशब्दितम् ततःप्राहहनूमंतंरा-
घवोज्ञानविग्रहः १८ अहंदाशरथीरामस्त्वयंमेलक्ष्मणोनुजः सीतयाभार्ययासार्द्धंपितुर्वचनगौर
रवात् १९ आगतस्तत्रविपिनेस्थितोहंदंडकेद्विज तत्रभार्याहृतासीतारक्षसाकेनचिन्मम २० त्वाम
न्वेष्टुमिहायातौत्वंकोवाकस्यवावद बटुरुवाच सुग्रीवोनामराजायोवानराणांमहामतिः २१ चतुः
र्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगिरिमूर्धनितिष्ठति २१ भ्राताकनीयान्सुग्रीवोवालिनःपापचेतसः तेननिष्का
शितोभार्याहृतातस्येहवालिना २२ तद्भयादृष्यमूकाख्यंगिरिमाश्रित्यसंस्थितः अहंसुग्रीवसचिवो
वायुपुत्रोमहामते २३ हनूमान्नामविख्यातोह्यंजनीगर्भसंभवः तेनसख्यंत्वयायुक्तंसुग्रीवेणरघू
त्तम २४ भार्यापहारिणंहंतुंसहायस्तेभविष्यति इदानीमेवगच्छामआगच्छयदिरोचते २५ श्रीराम
उवाच अहमप्यागतस्तेनसख्यंकर्तुंकपीश्वर सख्युस्तस्यापियत्कार्यंतत्करिष्याम्यसंशयम् २६
हनूमान्स्वस्वरूपेणास्थितोराममथाब्रवीत् आरोहतांममस्कंधौगच्छामःपर्वतोपरि २७

सिद्धोवानराणांरा-
जासगिरिमूर्धनितिष्ठतीत्यन्वयः २१ तत्रावस्थानेहेतुमाह भ्रातेति निष्काशितःहीनराज्यःकृतःभार्याचहृता २२ २३ तेनसख्यंतुयुक्
तंसमदुःखत्वात् नतुवालिनेतिभावः २४ २५ तस्यापियत्कार्यंवालिवधरूपं २६ पर्वतोपरिगमनेश्रमातिशयात्स्वस्कंधारोहणप्रेर
णा २७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मंत्रिभिः सहेतिशेषः तथेतिउक्तेतिशेषः२८उत्पपातउत्प्लुत्यजगामेत्यर्थः स्थितौतस्थापितावित्यर्थः २९ येतुभयंवालिभीरितावितिशेषः
काकृतम् ३० योजितंताभ्यामंगीकारंकारितंआरोप्यकृत्वा ३१ विष्टरायआसनार्थे ३२ ३३ ३४ ३५ शत्रुघातिनस्तेशत्रुवधे
सहाय्यमपिकरिष्येइत्यन्वयः ३६ विहायसानीयमानांप्रमदोत्तमामपश्यमितिशेषः ३७ साचरामरामेतिक्रोशंती अस्मान् पर्वतोप

यत्रतिष्ठतिसुग्रीवोमंत्रिभिर्वालिनोभयात् तथेतितस्यारुरोहस्कंधंरामोथलक्ष्मणः २८ उत्पपातगिरेर्मू
र्ध्निक्षिप्रणादेवमहाकपिः वृक्षच्छायांसमाश्रित्यस्थितौतौरामलक्ष्मणौ २९ हनूमानपिसुग्रीवमुपगम्यकृतांज
लिः येतुतेभयमायातौराजन्श्रीरामलक्ष्मणौ ३० शीघ्रमुत्तिष्ठरामेणसख्यंतेयोजितंमया अग्निंसाक्षिण
मारोप्यतेनसख्यंद्रुतंकुरु ३१ ततोतिहर्षात्सुग्रीवः समागम्यरघूत्तमम् वृक्षशाखांस्वयंछित्वाविष्टराय
ददौमुदा ३२ हनूमान्लक्ष्मणायादात्सुग्रीवायचलक्ष्मणः हर्षेणमहताविष्टाः सर्वएवावतस्थिरे ३३ लक्ष्मणस्त्व
ब्रवीत्सर्वंरामवृत्तांतमादितः वनवासाभिगमनंसीताहरणमेवच ३४ लक्ष्मणोक्तंवचः श्रुत्वासुग्रीवोराममब्रवी
त् अहंकरिष्येराजेंद्रसीतायाः परिमार्गणम् ३५ सहाय्यमपितेराम करिष्येशत्रुघातिनः शृणुरामममयादृष्टं
किंचित्तेकथयाम्यहम् ३६ एकदामंत्रिभिः सार्द्धंस्थितोहंगिरिमूर्द्धनि विहायसानीयमानांकेनचित्प्रम
दोत्तमां ३७ क्रोशंतींरामरामेतिदृष्ट्वास्मान्पर्वतोपरि आमुच्याभरणान्याशुस्वोत्तरीयेणभामिनी ३८ निरीक्ष्या
धः परित्यज्यक्रोशंतीतेनरक्षसा नीताहंभूषणान्याशुगुहायामक्षिपंप्रभो ३९ इदानीमपिपश्यत्वंजानी
हितववानवा इत्युक्त्वानीयरामायदर्शयामासवानरः ४० विमुच्यरामस्तद्दृष्ट्वाहासीतेतिमुहुर्मुहुः हृ
दिनिक्षिप्यतत्सर्वंरुरोदप्राकृतोयथा ४१ आश्वास्यराघवंभ्राता लक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् अचिरेणैवते
रामप्राप्स्यतेजानकीशुभा वानरेंद्रसहायेनहत्वारावणमाहवे ४२ रिदृष्ट्वास्वोत्तरीयेणतदेकदेशेनाभरणानिआमुच्यब·

ध्वापुनरस्मान्निरीक्ष्यतान्यधः परित्यज्यक्रोशंतीतेननीताक्रोशनक्रियायासमानकर्तृकः त्काअहंचतानिगुहायामक्षिपं ३८ ३९ इदानींत्वम
पिपश्यतवभार्यायाभवंतिवानभवंतिचेतिजानीहिनिश्चयंकुरु ४० ततभूषणयुक्तंवासः खंडंविमुच्यदृष्ट्वाभूषणानीतिशेषः तत्सर्वंभूषण
जातं ४१ तेत्वया ४२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४२ तयोःसमीपतोग्निंप्रज्वाल्यसख्यंकुरुतामित्यध्याहार्येतिशेषः ४४ आलिंग्यपरस्परंसख्येइत्यवदतामितिशेषः सखित्वकरणफ-
लंदर्शयतिसमीपेइति ४५ वालिनायदुदंतंमद्विषयेकृतंतच्छृणु ४६ नाम्नामायावीत्यन्वयः समुपाह्वयत फल्गुयायेतिशेषः ४७

सुग्रीवोप्याहहेरामप्रतिज्ञांकरवाणिते समरेरावणंहत्वातवदास्यामिजानकीं ४३ ततोहनूमान्प्रज्वा-
ल्यतयोरग्निंसमीपतः तावुभौरामसुग्रीवावग्नौसाक्षिणितिष्ठति बाहूप्रसार्यचालिंग्यपरस्परमकल्म
षौ समीपेरघुनाथस्यसुग्रीवःसमुपाविशत ४५ स्वोदंतंकथयामासप्रणयाद्रघुनायके सख्येप्रणयकम
मोदंतंवालिनायत्कृतंपुरा ४६ मयपुत्रोथमायावीनाम्नापरमदुर्मदः किष्किंधांसमुपागत्यवालिनंसमु
पाह्वयत ४७ सिंहनादेनमहतावालीतुतदमर्षणः निर्ययौक्रोधताम्राक्षोजघानदृढमुष्टिना ४८ दु
द्रावतेनसंविग्नोजगामस्वगुहांप्रति अनुदुद्रावतंवालीमायाविनमहंतथा ततःप्रविष्टमालोक्यगु
हांमायाविनंरुषा ४९ वालीमामाहतिष्ठत्वंबहिर्गच्छाम्यहंगुहाम् इत्युक्त्वाविश्यसगुहांमासमेकंननि
र्ययौ ५० मासादूर्ध्वंगुहाद्वारान्निर्गतंरुधिरंबहु तद्दृष्ट्वापरिनप्तांगोमृतोवालीतिदुःखितः ५१ गुहा
द्वारिशिलामेकांनिधायगृहमागतः ततोब्रुवंमृतोवालीगुहायांरक्षसाहतः ५२ तच्छ्रुत्वादुःखिताःस
र्वेमामनिच्छंतमप्युत राज्येभिषेचनंचक्रुःसर्वेवानरमंत्रिणः ५३ शिष्टंतदामयाराज्यंकिंचित्काल
मरिंदम ततःसमागतोवालीमामाहपरुषंरुषा ५४ बहुधाभर्त्सयित्वामांनिजघानचमुष्टिभिः
ततोनिर्गत्यनगराद्धावंपरयाभिया ५५ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः ७ ७ ७

तदाह्वानममर्षणोसहमानः ४८ तेनमुष्टिघातेनसंविग्नःपीडितः तंमायाविनंमायावंतंस्वगुहांप्रविष्टमालोक्येत्यन्वयः ४९।५०
मृतोवालीतिनिश्चयेनेतिशेषः ५१ रक्षसाहतोवालीमृतइतिस्वज्ञातीनब्रुवम् ५२ अनिच्छंतंराज्याभिषेकमितिशेषः ५३ शिष्टं
पालितंपरुषंभात्रद्रोहेत्यादिवाक्यम् ५४ परयाभियावालिजया ५५ ७ ७ ७ ७ ७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ऋष्यमूकंतदाख्यमिमंपर्वतम् ऋषेःशापभयात् तच्चान्तुपदमेवस्फुटंभविष्यति ५६ हृताश्रयः हृतग्रहः ५७ सुखितोस्मिअद्यत्वाहशामित्र-
लाभेनेतिशेषः ५८ ५९ बलवतांबलीसर्वेभ्योबलवद्भ्योप्यधिकबलवानित्यर्थः दुरासदंवालिनमितिशेषः ६० तद्बलंवालिनोबलम् ६१
६२ असहमानइतिच्छेदः ६३ अस्यशिरोहस्ताभ्यांभ्रामयन् ग्रीवातश्चालयन् छित्वाग्रीवारूपादाधारादुत्पाट्यहस्ताभ्यांतोलयित्वाएतावद्भा-

लोकान्सर्वान्परिक्रम्यऋष्यमूकंसमाश्रितः ऋषेःशापभयात्सोपिनायातीमंगिरिंप्रभो ५६ तदादिममभार्यांसस्वयंभुंक्तेविमूढधीः अतोदुःखेनसंतप्तोहृतदारोहृताश्रयः ५७ त्वसाम्प्रतंभवत्प्रसादसंपर्शात्सुखितोस्म्यहं मित्रदुःखेनसंतप्तोरामोराजीवलोचनः ५८ हनिष्यामितवद्वेष्यंशीघ्रंभार्यापहारिणम् इतिप्रतिज्ञामकरोत्सुग्रीवस्यपुरस्तदा ५९ सुग्रीवोप्याहराजेंद्रवालीबलवतांबली कथंहनिष्यति भवान्देवैरपिदुरासदं ६० शृणुतेकथयिष्यामितद्बलंबालिनोवर कदाचिद्दुंदुभिर्नाममहाकायोमहाबलः ६१ किष्किंधामगमद्रामममहामहिषरूपधृक् युद्धायवालिनंरात्रौसमाह्वयतभीषणः ६२ तच्छ्रुत्वासहमानोसौवालीपरमकोपनः महिषंशृंगयोर्धृत्वापातयामासभूतले ६३ पादेनैकेनतत्कायमाक्रम्यास्यशिरोमहत् हस्ताभ्यांभ्रामयंश्छित्वातोलयित्वाक्षिपद्भुवि ६४ पपातनच्छिरोराममातंगाश्रमसन्निधौ योजनात्पतितंतस्मान्मुनेराश्रममंडले ६५ रक्तवृष्टिःपपातोच्चैर्दृष्ट्वातांक्रोधमूर्च्छितः मातंगोवालिनंप्राहयद्यागंतासिमेगिरिम् ६६ इतःपरंभग्नशिरामरिष्यसिनसंशयः एवंशप्तस्तदारभ्यऋष्यमूकंनयात्यसौ ६७ एतज्ज्ञात्वाहमप्यत्रवसामिभयवर्जितः रामपश्यशिरस्तस्यदुंदुभेःपर्वतोपमं ६८ तत्क्षेपणेयदाशक्तःशक्तस्त्वंवालिनोवधे इत्युक्त्वादर्शयामाससशिरस्तद्गिरिसंनिभम् ६९

रकमितिज्ञात्वाप्रक्षिप्तवान् ६४ क्षेपवेगेनप्रकृष्टऊर्ध्वंयोजनमात्रंगत्वाततोमातंगाश्रमेपपातपातनाच्च
योजनात्तन्मितादूर्ध्वदेशात्पतितम् ६५ अतस्तदाश्रमेशिरसोगलितारक्तवृष्टिःपपात ततःक्रुद्धःसवालिनंप्राह ६६ ६७ एतत्तज्ज्ञात्वा
तदगमनंज्ञात्वा ६८ यद्यद्यदितस्यबाणेनदूरंक्षेपणेत्वंशक्तस्तर्हित्वंवालिवधेशक्तः ६९

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

७० ७१ चालयित्वामूलतोबाहुभ्यांकंपनेनअंजसाअनायासेन ७२ छिद्रंकरोषिसप्तस्वपीतिशेषः ७३ ७४ ७५ एवमाश्चर्यकर्मणारामंपरमात्मानंज्ञात्वास्तौतिदेवेति संगतिंमैत्रींप्राप्तः ७८ मोक्ष सचिवंमोक्षप्रदत्वात्तत्सचिवंभवंसंसारं ७७ अन्यद्दारपुत्रादिकंत्वन्मायाकृतत्वेनमायिकत्वान्नाकांक्षे ऽतोमांनिवर्तयेत्यर्थः ७८ मृदर्थंभूमिंखनतायथानिधानंधनराशिः प्राप्तोभवति-

हृस्वारामःस्मितंकृत्वापादांगुष्ठेनचाक्षिपत् दशयोजनपर्यंतंतदद्भुतमिवाभवत् ७० साधुसाध्विति तंप्राहसुग्रीवोमंत्रिभिःसह पुनरप्याहसुग्रीवोरामंभक्तपरायणं ७१ एतेतालामहासाराःसप्तपश्य रघूत्तम एकैकंचालयित्वासौनिःपत्राकुरुतेंजसा ७२ यदित्वमेकबाणेनविध्वाच्छिद्रंकरोषिचेत् ह तस्त्वयातदावालीविश्वासोमेप्रजायते ७३ तथेतिधनुरादायसायकंतत्रसंदधे ७३ बिभेदचततदा रामःसप्ततालान्महाबलः तालान्सप्तविनिर्भिद्यगिरिंभूमिंचसायकः ७४ पुनरागत्यरामस्यतूणी रेपूर्ववत्स्थितः ततोतिहर्षात्सुग्रीवोराममाहातिविस्मितः ७५ देवत्वंजगतांनाथःपरमात्मानसं- शयः मत्पूर्वकृतपुण्यौघैःसंगतोद्यमयासह ७६ त्वांभजंतिमहात्मानःसंसारविनिवृत्तये त्वांप्रा- प्यमोक्षसचिवंप्रार्थयेहंकथंभवम् ७७ दाराःपुत्राधनंराज्यंसर्वंत्वन्माययाकृतम् अतोहंदेवदेवेश नाकांक्षेन्यत्प्रसीदमे ७८ आनंदानुभवंत्वाद्य प्राप्तोहंभाग्यगौरवात् मदर्थंयतमानेननिधानमि वसत्पते ७९ अनाद्यविद्यासंसिद्धंबंधनंछिन्नमद्यनः यज्ञदानतपःकर्मपूर्तेष्टादिभिरप्यसौ ८० नजीर्यतेपुनर्दार्ढ्यंभजतेसंसृतिःप्रभो त्वत्पादद्दर्शनात्सद्योनाशमेतिनसंशयः ८१ क्षणार्द्धमपि यच्चित्तंत्वयितिष्ठत्यचंचलम् तस्याज्ञानमनर्थानांमूलंनश्यतितत्क्षणात् ८२

एवमाह आनंदानुभवंत्वद्रूपंत्वांप्राप्तः ७९ अनाद्यविद्यासंसिद्धंनिष्पन्नंविषयवासनारूपंबंधनंसंसारप्रवर्तकंनश्छिन्नंन ष्टं अन्येभ्योभगवद्दर्शनस्याधिक्यमाह यज्ञेत्यादियज्ञादिभिरप्यसौसंसृतिस्तत्कारणंविषयवासनारूपंबंधनंनजीर्यति अपि तुदार्ढ्यमेवभजतेत्वच्चरणदर्शनात्तुसद्यस्तन्नाशमेति ८० ८१ यच्चित्तंयस्यचित्तंयस्यानर्थानांनानासंसृतिरूपाणांमूलमज्ञानं नश्यतीत्यन्वयः ८२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेमनःसदात्वयितिष्ठतु ८३ यस्यवाणीत्वन्नामगायतिसमुच्यते ८४ बंधस्यसंसारकारणस्यमोचनीम् ८५ त्वन्मायययाकृतःसंसारोयस्यसःत्वदंशःत्वत्प्रतिबिंबरूपत्वात् अतःस्वपादयोर्भक्तिमादिश्यदत्वात्राहि ८६ त्वन्मायावृतचेतसइतःपूर्वंमित्रादयआसन् अद्यतुत्वत्पाददर्शनान्मेसर्वंब्रह्मैवेतिभातीत्यन्वयः ८७ गुणविशेषतासत्वादिगुणविशेषवत्वेत्यर्थः ८८ सागुणविशेषतानाना

तत्तिष्ठतुमनोरामत्वयिनान्यत्रमेसदा ८३ रामरामेतियद्वाणीमधुरंगायतिक्षणम् सब्रह्महासुरापोवामुच्यतेसर्वपातकैः ८४ नकांक्षेविजयंरामनचदारसुखादिकम् भक्तिमेवसदाकांक्षेत्वयिबंधविमोचनीम् ८५ त्वन्मायाकृतसंसारस्त्वदंशोहंरघूत्तम स्वपादभक्तिमादिश्यत्राहिमांभवसंकटात् ८६ पूर्वंमित्रार्युदासीनास्त्वन्मायावृतचेतसः आसन्मेद्यभवत्पाददर्शनादेवराघव ८७ सर्वंब्रह्मैवमेभातिक्वमित्रंक्वचमेरिपुः यावत्त्वन्माययाबद्धस्तावद्गुणविशेषता ८८ सायावदस्तिनानात्वंतावद्भवतिनान्यथा यावन्नानात्वमज्ञानात्तावत्कालकृतंभयम् ८९ अतोविद्यामुपास्तेयःसोंधेतमसिमज्जति मायामूलमिदंसर्वंपुत्रदारादिबंधनं अतोत्सारयमायांत्वंदासींतवरघूत्तम ९० त्वत्पादपद्मार्पितचित्तवृत्तिस्त्वन्नामसंगीतकथासुवाणी त्वद्भक्तसेवानिरतौकरौमेत्वदंगसंगंलभतांमदंगं ९१ त्वन्मूर्तिभक्तान्स्वगुरुंचचक्षुःपश्यत्वजस्रंसशृणोतुकर्णः त्वज्जन्मकर्माणिचपादयुग्मंव्रजत्वजस्रंतवमंदिराणि ९२ अंगानितेपादरजोविमिश्रतीर्थानिबिभ्रत्वहिशत्रुकेतो शिरस्त्वदीयंभवपद्मजाद्यैर्जुष्टंपदंराममनमत्वजस्रं ९३ इतिश्रीम॰ उमाम॰ किष्किंधाकांडेप्रथमःसर्गः १

त्वंसुहृन्मित्रार्युदासीनत्वरूपोभेदःकालकृतंमृत्युकृतं ८९ अतःअविद्यामितिच्छेदः अतउत्सारयेतिच्छेदः ९० त्वत्पादपद्मयोरर्पितात्तचित्तवृत्तिर्येनसः इद्दशोहंभूयासमितिशेषः त्वन्नामविषयसंगीतकथासुवाणीनिरतातिष्ठत्वित्यन्वयः त्वद्भक्तानांसेवायांनिरतौतत्परौ ९१ त्वन्मूर्तिभक्तान्त्वन्मूर्तयश्चतद्भक्ताश्चतान् सकर्णः त्वज्जन्मानिमायिकानितत्त्वकर्माणिचशृणोत्वित्यन्वयः ९२ अहिशत्रुकेतोगरुडध्वजमेशिरस्त्वदीयंशिवब्रह्माद्यैःसेवितंपदंनमतु ९३ इति॰ कि॰ प्र॰ स॰ १

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वात्मपरिष्वंगःस्वशरीरालिंगनंतेनदूरीकृताशेषपापंसस्मितमितिमायायाभगवद्दासरूपत्वेनस्मितद्वारामाययातदावरणं १ कार्यं
रावणवधःयन्मांप्रतित्वदुक्तंत्वयोक्तंतत्सत्यमेव २ रघुनंदनःअग्निसाक्षिकंसख्यंकृत्वाकपींद्रायतदुपकारकंकिंकृतवानित्येवं
लोकामांवदिष्यंतिअतस्त्वदुपकारोमेवश्यंकर्तव्यइतिशेषः ३ उक्तमेवदार्ढ्यायपुनराहइतीतिभद्रंतेइत्यनेनमदाज्ञाकरणेएवते

श्रीमहादेवउवाच   इत्थंस्वात्मपरिष्वंगनिर्धूताशेषकल्मषम् रामःसुग्रीवमालोक्यसस्मितंवा
क्यमब्रवीत् १ मायांमोहकरींतस्मिन्वितन्वन्कार्यसिद्धये सखेत्वदुक्तंयत्तन्मांसत्यमेवनसंशयः २
किंतुलोकावदिष्यंतिमामेवंरघुनंदनः कृतवान्किंकपींद्रायसख्यंकृत्वाग्निसाक्षिकम् ३ इतिलोकापवा
दोमेभविष्यतिनसंशयः तस्मादाह्वयभद्रंतेगत्वायुद्धायवालिनम् ४ बाणेनैकेनतंहत्वाराज्येत्वाम
भिषिंचये तथेतिगत्वासुग्रीवःकिष्किंधोपवनंद्रुतम् ५ कृत्वाशब्दंमहानादंतमाह्वयतवालिनम्
तच्छ्रुत्वाभ्रातृनिनदंरोषताम्रविलोचनः ६ निर्जगामगृहाच्छीघ्रंसुग्रीवोयत्रवानरः तमापतंतं
सु ग्रीवःशीघ्रंवक्षस्यताडयत् ७ सुग्रीवमपिमुष्टिभ्यांजघानक्रोधमूर्छितः वालीतमपिसुग्री
वमेवंक्रुद्धौपरस्परम् ८ अयुद्ध्येतामेकरूपौदृष्ट्वारामोतिविस्मितः नमुमोचतदाबाणंसुग्रीववधशं
कया ९ ततोदुद्रावसुग्रीवोवमद्रक्तंभयाकुलः वालीस्वभवनंयातःसुग्रीवोराममब्रवीत् १० किं
मांघातयसेरामशत्रुणाभ्रातृरूपिणा यदिमद्धननेवांछात्वमेवजहिमांविभो ११ एवंमेप्रत्ययंकृ
त्वासत्यवादिन्रघूत्तम उपेक्षसेकिमर्थंमांशरणागतवत्सल १२ श्रुत्वासुग्रीववचनंरामःसाश्रुविलो
चनः आलिंग्यमास्मभैषीस्त्वंदृष्ट्वावामेकरूपिणौ १३ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः॥ छ

भद्रंनात्यथेतिसूचितम् ४ तथेतीत्यर्थंप्रतिज्ञायेतिशेषः ५ महानादम् महाप्रतिध्वनिजनकंआह्वयत्स्पर्द्धयाशब्दि
तवान् ६ ७ ८ एकरूपौसमानाकारौ अतएवरामोबाणंनमुमोच ९ १० जहिशस्त्रेणेतिशेषः ११ प्रत्ययंकृत्वाविश्वास
मुत्पाद्यसत्यवादिन्नित्यादिराक्षेपः १२ युवांसमानाकारौदृष्ट्वामित्रघातशंकयाहंसायकंनमुक्तवानित्यन्वयः १३ श्रीराम

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भ्रमशांतयेभ्रमशांतिफलकं १४ अहंरामइत्यनेनस्वस्यामिथ्याभाषित्वंसूचितंत्वांशपेयदिनहनिष्यामितर्हिमित्रस्यतवैवशप थइत्यर्थः १५ पुष्पितांमालांआमुच्यसंबध्यप्रेष्यतामित्यन्वयः १६ १७ १८ परिकरंकच्छबंधादिरूपं १९ २० तेनत्वत्तोभग्नः

मित्रघातित्वमाशंक्यमत्कृतवान्सायकंनहि इदानीमेवतेचिन्हंकरिष्येभ्रमशांतये १४ गत्वाह्वयपुनः शत्रुंहतंद्रक्ष्यसिवालिनम् रामोहंत्वांशपेभ्रातर्हनिष्यामिरिपुंक्षणात् १५ इत्याश्वास्यससुग्रीवंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् सुग्रीवस्यगलेपुष्पमालामामुच्यपुष्पिताम् १६ प्रेषयस्वमहाभागसुग्रीवं वालिनंप्रति लक्ष्मणस्तुतदाबध्वागच्छगच्छेतिसादरम् १७ प्रेषयामाससुग्रीवंसोपिगत्वातथाकरोत् पुनरप्यद्भुतंशब्दंकृत्वावालिनमाह्वयत् १८ तच्छ्रुत्वाविस्मितोवालीक्रोधेनमहतावृतः बध्वा परिकरंसम्यक्गमनायोपचक्रमे १९ गच्छंतंवालिनंतारागृहीत्वानिषिषेधतं नगंतव्यंत्वयेदानीं शंकामेतीवजायते २० इदानीमेवतेभग्नःपुनरायातिसत्वरः सहायोबलवांस्तस्यकश्चिन्नूनंसमागतः २१ वालीतामाहहेसुभ्रु शंकातेव्येतुतद्भुता प्रियेकरंपरित्यज्यगच्छगच्छामितंरिपुम् २२ हत्वाशीघ्रंसमायास्येसहायस्तस्यकोभवेत् सहायोयदिसुग्रीवस्ततोहत्वोभयंक्षणात् २३ आयास्येमाशुचःशूरःकथंतिष्ठेद्गृहेरिपुम् ज्ञात्वाप्याहूयमानंहिहत्वायास्यामिसुंदरि २४ तारोवाच मत्तोन्यच्छृणुराजेंद्रश्रुत्वाकुरुयथोचितम् आह मामंगदःपुत्रोमृगयायांश्रुतंवचः २५ अयोध्यापतिःश्रीमान्रामोदाशरथिःकिल लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह २६

पुनरायातिगर्जन्युद्धार्थमाह्वयति २१ तद्गतासुग्रीवसहायविषयाकरंपरित्यज्यगच्छ अंतःपुरमितिशेषः २२ मत्तोरक्षितंजीवितार्थिकस्तस्यसहायोभावेदित्यन्वयः २३ आह्वयमानंरिपुंज्ञात्वापिशूरःकथंगृहेतिष्ठेत् अतस्तंहत्वात्रायास्यामिइतिछेदः २४ यन्मामंगदोमृगयायांश्रुतंवचआह तच्छ्रुत्वायथोचितं कुरु २५ २६

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रावणेनसीताहृतातांसहभ्रात्रामार्गमाणोऋष्यमूकाद्रिमागतः २७ समागतःसंमीलितःसख्यंचतेनचकार २८ २९ इतिनिश्चि
त्यपरस्परसहाय्यंप्रतिज्ञाययातोस्ववासस्थानमितिशेषः तस्मान्निश्चितंनिश्चितार्थकंमेवचः शृणुइदानीमेवेत्यादरेन्यथेति
आदिः ३० ३१कुलंवानरकुलं ३२ ३३ ३४ स्नेहोभविष्यति सुग्रीवतोपिममरामकार्येसमर्थत्वादितिभावः ३५स्व·

आगतोदंडकारण्यंतत्रसीताहृताकिल रावणेनसहभ्रात्रामार्गमाणोथजानकीं २७ आगतो·
ऋष्यमूकाद्रिंसुग्रीवेणसमागतः चकारतेनसुग्रीवःसख्यंचानलसाक्षिकं २८ प्रतिज्ञांकृतवान्
रामःसुग्रीवायसलक्ष्मणः वालिनंसमरेहत्वाराजानंत्वांकरोम्यहम् २९ इतिनिश्चित्यतौयातौ-
निश्चितंशृणुमद्वचः इदानीमेवतेभग्नःकथंपुनरुपागतः ३० अतस्त्वंसर्वथावैरंत्यक्त्वासुग्रीवमा
नय यौवराज्येभिषिंचाशुरामंत्वंशरणंव्रज ३१ पाहिमामंगदंराज्यंकुलंचहरिपुंगव इत्युक्त्वा
अश्रुमुखीतारापादयोःप्रणिपत्यतं ३२ हस्ताभ्यांचरणौधृत्वारुरोदभयविह्वला तामालिंग्यतदा
वालीसस्नेहमिदमब्रवीत् ३३ स्त्रीस्वभावाद्बिभेषित्वंप्रियेनास्तिभयंमम रामोयदिसमायातो·
लक्ष्मणेनसमंप्रभुः ३४ तदारामेणमेस्नेहोभविष्यतिनसंशयः रामोनारायणःसाक्षादवतीर्णो
खिलप्रभुः ३५ भूभारहरणार्थायश्रुतंपूर्वंमयानघे स्वपक्षःपरपक्षोवानास्तितस्यपरात्मनः ३६
अनेष्यामिगृहंसाधिनत्वातच्चरणांबुजम् भजतोनुभजत्येषभक्तिगम्यःसुरेश्वरः ३७ यदिस्वयं
समायातिसुग्रीवोहन्मितंक्षणात् यदुक्तंयौवराज्यायसुग्रीवस्याभिषेचनं ३८ कथमाहूयमानोहं
युद्धायरिपुणाप्रिये शूरोहंसर्वलोकानांसंमतःशुभलक्षणे ३९ भीतभीतमिदंवाक्यंकथंवाली
वदेत्प्रिये तस्माच्छोकंपरित्यज्यतिष्ठसुंदरिवेश्मनि ४०

पक्षपरपक्षाभावेहेतुगर्भविशेषणंपरात्मनइति तेनसर्वत्रसमःसइतिध्वनितं ३६ भजतः भक्तानित्यर्थः ३७ यदिस्वयमिति असः
हायइत्यर्थः ३८ कथंतदभिषेचनंकुर्यामितिशेषः यतोहंसर्वलोकानांसंमतः ३९ वालीभीतभीतंअत्यंतभयसूचकमिदंवाक्यंकथंवदेत्
४०

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४१ उत्पपातसुद्धायतत्संमुखमितिशेषः ४२ अहन् हतवान् ४३ रामं विलोकयन् शीघ्रमेतं जहीति दृष्ट्यासूचयन् ४४ ऐंद्रं धनुषि अगस्त्यदत्ते ऐंद्रमितिपाठे ऐंद्रास्त्राभिमंत्रितमित्यर्थः वृक्षखंडगः वृक्षसमूहगः ४५ तत्तूहृदयं लक्ष्यं कृत्वेतिशेषः ४६ महीं कंपयन् सशरोरामधनुः सकाशात् महाशब्दं मुंचन् उत्पपात आकाशे इतिशेषः ततः सनिपपात वालिवक्षसि ततस्तद्विभेद ४७

एवमाश्वास्य तारां तां शोचंतीमश्रुलोचनाम् गतोवालीसमुद्युक्तः सुग्रीवस्य वधाय सः ४१ दृष्ट्वावालिनमायांतं सुग्रीवोभीमविक्रमः उत्पपात गलेबद्धपुष्पमालः पतंगवत् ४२ मुष्टिभ्यां ताडयामास वालिनं सोपितं तथा अहन्वालीच सुग्रीवं सुग्रीवो वालिनं तथा ४३ रामं विलोकयन्नेव सुग्रीवो यद्धधीधि इत्येवं युध्यमानौ तौ दृष्ट्वा रामः प्रतापवान् ४४ बाणमादाय तूणीरादैंद्रे धनुषि संदधे आकृष्य कर्णपर्यंतमदृश्यो वृक्षखंडगः ४५ निरीक्ष्य वालिनं सम्यग्लक्ष्यं तद्धृदयं हरिः उत्ससर्जाशनिसमं महावेगं महाबलः ४६ बिभेद सशरो वक्षो वालिनः कंपयन्महीम् उत्पपात महाशब्दं मुंचन्स निपपात ह ४७ तदा मुहूर्तं निःसंज्ञो भूत्वा चेतनमाप सः ततो वाली ददर्शाग्रे रामं राजीवलोचनं धनुरालंब्य वामेन हस्तेनान्येन सायकम् ४८ बिभ्राणं चीरवसनं जटामुकुटधारिणम् विशालवक्षसं भ्राजद्वनमालाविभूषितं ४९ पीनचार्वायतभुजं नवदूर्वायतच्छविम् सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यां च पार्श्वयोः परिसेवितम् ५० विलोक्य शनकैः प्राह वाली रामं विगर्हयन् किं मयापकृतं राम तव येन हतोस्म्यहम् ५१ राजधर्ममविज्ञाय गर्हितं कर्म ते कृतम् वृक्षखंडे तिरोभूत्वा त्यजता मयि सायकम् ५२ श्रीसीतारामा॰

तदा वक्षोभेदकाले चेतनं चैतन्यम् वामेन धनुरन्येन सायकमन्यमालंब्य स्थितमितिशेषः ४८ वक्षसि वनमाला कंठमारभ्याजानुमाला वनमाला तया विभूषितम् ४९ ५० विगर्हयन् कुत्सयन् ५१ राजधर्ममिति तिरोभूयान्येन युद्धं कुर्वति बाणपातः छलत्वान्न राजधर्म इतिभावः त्यजता भावे आर्षः ५२ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमो नमः॥ ७ ७ ७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चोरवत्कृतसंगरस्त्वंमांहत्वायशोलप्स्यसेकिं अपित्वयशएवेतिभावः यदितेक्षत्रियदायादत्वाद्यभिमानस्तदामेमया·
समक्षंयुद्धंकृत्वातत्फलंयशोमरणंवाप्राप्स्यसेप्राप्तोभवेः अन्यार्थेन्यशब्दप्रयोगेणासन्नमरणतासूच्यते ५३ कृतंउप·
कृतमित्यर्थः ५४ ५५ ५६ ५७ कंधर्मंकांधर्मकृतांकीर्तिं ऐहिकमपिनमद्वधेत्याह अभक्ष्यमिति ५८ इत्येवंबहु·

यशःकिंलप्स्यसेरामचोरवत्कृतसंगरः यदिक्षत्रियदायादोमनोर्वंशसमुद्भवः ५३ युद्धंकृत्वास·
मक्षंमेप्राप्स्यसेतत्फलंतदा सुग्रीवेणकृतंकिंतेमयावानकृतंकिमु ५४ रावणेनहृताभार्यातव
राममहावने सुग्रीवंशरणंयातस्तदर्थमितिशुश्रुम ५५ बलरामनजानीषेमद्बलंलोकविश्रुतं
रावणंसकुलंबध्वाससीतंलंकयासह ५६ आनयामिमुहूर्तार्धाद्यदिचेच्छामिराघव धर्मिष्ठइति
लोकेस्मिन्कथ्यसेरघुनंदन ५७ वानरंव्याधवद्धत्वाधर्मंकंलप्स्यसेवद अभक्ष्यंवानरंमांसंहत्वा·
मांकिंकरिष्यसि ५८ इत्येवंबहुभाषंतंवालिनंराघवोब्रवीत् धर्मस्यगोप्तालोकेस्मिंश्चरामिसशरा
सनः ५९ अधर्मकारिणंहत्वासद्धर्मंपालयाम्यहं दुहिताभगिनीभ्रातुर्भार्याचैवतथास्नुषा ६०स
मायोरमतेतासामेकामपिविमूढधीः पातकीसतुविज्ञेयःसवध्योराजभिःसदा ६१ सीतारामा·

भाषंतंअसंबद्धंप्रलपंतमित्यर्थः५९अधर्मेतिसद्धर्मरक्षणांगत्वादधर्मकारिवधस्यनदोषत्वमितिभावः अधर्मकारित्वंवालिनःस·
मर्थयतेदुहितेत्यादिभ्रातुःकनिष्ठस्येतिशेषः ६०एताःसर्वाःसमास्तत्स्यास्तासांमध्येयोविमूढधीरपिएकांरमतेसपातकीज्ञे·
यःविमूढधीरपीत्यनेनाज्ञानान्नदोषइतिपरिहृतंईदृशस्यार्थस्याज्ञानात्करणेपिमहानेवदोषःअतएवतस्यवधपर्यंतोदंडइत्याह
सवध्यइति ६१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुमनुष्याधिकारिकंशास्त्रंनतुतिर्यगादिविषयमतस्तिरश्चामस्माकंकोत्रदोषइतिचेत् शरणंतिरश्चामनधिकारोहि अज्ञानकृतः
तच्चाज्ञानंनवाल्यादिषुस्वयंप्रतिभातवेदत्वात् देवांशत्वाच्चएवंच कर्तव्याकर्तव्यज्ञानवतामकर्तव्यकरणेदोषोभवत्येवातएवेंद्रादीनामहल्याद्य
तिक्रमणादौदोषश्रुतिः संगच्छतेदेवानांयज्ञाद्यनधिकारस्तुयजनीयदेवतांतराभावात् अतएवब्रह्मविद्यायामिंद्रादीनामप्यधिकारः
श्रुतिषुश्रूयतेइत्येषोत्रभगवतोभिप्रायः ६२ किंचमन्निंदयादोषांतरमागपित्वंजायतेइत्याह त्वंकपित्वादिविसंचारैर्लोकंपुनाना
महांतोविचरंतियत् यतोतस्तान्नातिभाषयेत् ननिंदेत् त्वंतुएवंसंचरंतीतिनजानासीत्यन्वयः विचरंतिहीति पाठांतरंएवंचत्वा

त्वंतुभ्रातुःकनिष्ठस्यभार्यायांरमसेबलात् अतोमयाधर्मविदाहतोसिवनगोचर ६२ त्वंकपित्वान्नजानी
षेमहांतोविचरंतियत् लोकंपुनानाःसंचारैरतस्तान्नातिभाषयेत् ६३ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तोज्ञात्वारामंर·
मापतिम् वालीप्रणम्यरभसाद्रामंवचनमब्रवीत् ६४ रामराममहाभागजानेत्वांपरमेश्वरम् अजा·
नतामयाकिंचिदुक्तंतत्क्षंतुमर्हसि ६५ साक्षात्त्वच्छरघातेनविशेषेणतवाग्रतः त्यजाम्यसून्महायोगिदुर्ल
भंतवदर्शनम् ६६ यन्नामविवशोगृण्हन्म्रियमाणःपरंपदं यातिसाक्षात्सएवाद्यमुमूर्षोर्मेपुरःस्थितः ६७
देवजानामिपुरुषंत्वांश्रियंजानकींशुभाम् रावणस्यवधार्थायजातंत्वांब्रह्मणार्थितम् ६८ अनुजानीहि
मांरामयांतंत्वत्पदमुत्तमं ममतुल्यबलेबालेअंगदेत्वंदयांकुरु ६९ विशल्यंकुरुमेरामहृदयंपाणिनास्पृश
न् तथेतिबाणमुध्धृत्यरामःपस्पर्शपाणिना त्यक्त्वातद्वानरंदेहममरेंद्रोभवत्क्षणात् ७० श्रीरामायनं

हशपवित्रीकरणार्थएवायंममसंचारइतिध्वनितं ६३ ६४ अजानतात्वदीयंपरमेश्वरत्वमजानतेत्यर्थः ६५ तवाग्रत
इतितत्स्वरूपज्ञानपूर्वकंतवाग्रतइत्यर्थः तवदर्शनंतत्स्वरूपज्ञानंमहायोगिनामपिदुर्लभम् ६६ विवशःपुत्रादिममताक्रांतो·
पिसाक्षात्त्वांपश्यतोम्रियमाणस्यपरमपदप्राप्तिरितिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ६७ ६८ ६९ अमरेंद्रोभवत् तदंशत्वात्तत्रैवलय ७
मापेत्यर्थः ७० श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः ७ ७ ७ ७ ७ ७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विमु़क्तः स्पृष्ट इति यावत् परमं पदमैंद्रं पदं अधिकारांते मुक्तिदत्वात्तस्यापि परमपदत्वेन व्यवहारः ७१ इति श्रीमत्सकलराजविपदु-
द्धं० सेतौ किष्किंधाकांडे द्वितीयः सर्गः २ निहतेति १ परिनोदय नगरादिरक्षार्थमिति शेषः २ चतुर्द्वारकपाटादीनित्यादिनास्मि-
क्ष्माने कद्वारकपाटपरिखादिसंग्रहः ३ ४ निधनं यास्यामि वह्निप्रवेशेनेति शेषः ५ ६ ७ येनेति येन बाणेन वाली हतस्तेन बाणे-

वाली रघूत्तमशराभिहतो विमृष्टो रामेण शीतलकरेण सुखाकरेण सद्यो विमुच्य कपिदेहमनन्यल-
भ्यं प्राप्तः पदं परमहंसगणैर्दुरापम् ७१ इति श्रीमदध्या० द्वितीयः सर्गः २ श्रीमहादेव उवाच
निहते वालिनि रणे रामेण परमात्मना दुद्रुवुर्वानराः सर्वे किष्किंधां भयविह्वलाः १ तारामूचुर्म-
हाभागे हतो वाली रणाजिरे अंगदं परिरक्षाद्य मंत्रिणः परिनोदय २ चतुर्द्वारकपाटादीन् बद्ध्वा
रक्षामहे पुरीम् वानराणां तु राजानमंगदं कुरु भामिनि ३ निहतं वालिनं श्रुत्वा तारा शोकविमूर्छि-
ता अताडयत्स्वपाणिभ्यां शिरो वक्षश्च भूरिशः ४ किमंगदेन राज्येन नगरेण धनेन वा इदानी-
मेव निधनं यास्यामि पतिना सह ५ इत्युक्त्वा त्वरिता तत्र रुदती मुक्तमूर्द्धजा यत्रैता रातिशोका-
र्ता यत्र भर्तृकलेवरं ६ पतितं वालिनं दृष्ट्वा रक्तैः पांसुभिरावृतम् रुदती नाथ नाथेति पतिता त-
स्य पादयोः ७ करुणं विलपंती सा ददर्श रघुनंदनम् राम मां जहि बाणेन येन वाली हतस्त्वया ८
गच्छामि पतिसालोक्यं पतिर्मामभिकांक्षते स्वर्गेपि न सुखं तस्य मां विना रघुनंदन ९ पत्नीवि-
योगजं दुःखमनुभूतं त्वयानघ वालिने मां प्रयच्छाशु पत्नीदानफलं भवेत् १० सुग्रीवस्त्वत्सु-
खं राज्यं दापितं वालिघातिना रामेण रुमया सार्द्धं सुखसापत्न्यवर्जितम् ११ श्रीरामचंद्राय न०

नमां जहि वालिशरीरस्पृष्टनया तत्स्पर्शस्य मत्सुखावहत्वादिति भावः ८ ९ पत्नीदानफलमिति तेन धर्मेण तवापि पत्नीलाभो
भविष्यतीति भावः १० वालिघातिना रामेण दापितं वालिने ति शेषः वालिनो दातृत्वं च मरणेन स्वत्वत्यागमात्रेणेति बोध्यम् ११ ६

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१२ १३ देहजीवयोःपतित्वेविकल्प्यनाद्यइत्याह पंचात्मकइति पंचभूतात्मकइत्यर्थः इदंजडत्वोपपादकंत्वङ्मांसेत्यादिनात्यंत वीभत्सत्वंदर्शितं कालेनकर्मभिर्गुणैःसत्वादिभिश्चोत्पन्नइत्यनेननश्वरत्वमेवंचतत्रात्यंतंप्रीत्ययोगेकातेपतिबुद्धिरित्यर्थः अ थाप्येवंबुद्धिरेवतेतर्हिसोस्त्येवेतिव्यर्थः शोकइत्यर्थः १४ नात्यइत्याह मन्यसेइतिनिरामयः नाशादिरहितःवदाह नजाय तेइत्यादि १५ सर्वगतश्चेतनोजीवएकएव अद्वितीय इतिद्वितीयसंबंधरहितस्तदेवाहाकाशवदलेपकइतिअलिप्तइत्यर्थःमा यागुणैरितिशेषः सकथमिति अविनाशित्वादितिभावः १६ देहःकाष्ठवदचित् अचेतनइत्यर्थः जीवश्चिदात्मकोज्ञानस्वरूपः

इत्येवंविलपंतींतांतारांरामोमहामनाः सांत्वयामासदययातत्वज्ञानोपदेशतः १२ किंभीरुशोचसिव्यर्थं शोकस्याविषयंपतिम् पतिस्तवायंदेहोवाजीवोवावदतत्वतः १३ पंचात्मकोजडोदेहस्त्वङ्मांसरुधिरास्थिमान् कालकर्मगुणोत्पन्नःसोप्यास्तेद्यापितेपुरः १४ मन्यसेजीवमात्मानंजीवस्तर्हिनिरामयः नजायतेनम्रियतेनतिष्ठतिनगच्छति १५ नस्त्रीपुमान्वाषंढोवाजीवःसर्वगतोव्ययः एकएवाद्वितीयोयमाकाशवदलेपकः १६ नित्योज्ञानमयःशुद्धःसकथंशोकमर्हति १६ तारोवाच देहोचित्काष्ठवद्रामजीवोनित्यश्चिदात्मकः सुखदुःखादिसंबंधःकस्यस्याद्राममेवद १७ श्रीरामउवाच ॥ अहंकारादिसंबंधोयावद्देहेंद्रियैःसह संसारस्तावदेवस्यादात्मनस्त्वविवेकिनः १८ श्रीरामप्रस·

एवनतुसुखादिपरिणामवान् एवंसतिसुखादिसंबंधःकस्यस्यात् अचेतनत्वान्नस्थूलस्यसूक्ष्मस्यनाप्यपरिणामित्वादात्मनइत्यर्थः १७ उत्तरयति अहंकारादीति देहेंद्रियैःसहतेषुइत्यर्थः अहंकारादिसंबंधः अहंममेत्येवंबुद्धिविषयताइत्यर्थःआ यः स्थूलसूक्ष्मदेहयोरुभयोरप्यहंबुद्धिरेवकेषांचित्तुस्थूलदेहेपुत्रादौचममताबुद्धिःसूक्ष्मेतुसर्वेषामहंबुद्धिरेवेतिविवेकः तावदे वाविवेकिनोंतःकरणादिभ्यः स्वस्मिन्विवेकाग्रहवतआत्मनः संसारः स्यादित्यर्थः १८ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः

एवंशब्दस्यात्मनोन्याविवेकादारोपितः संसारः स्वतएवनविनिवर्त्तते यथास्वप्नस्यमिथ्यागमः स्वाप्नमिथ्यापदार्थदर्शनंनस्वतोनि- वर्ततेकिंतुजाग्रदवस्थयैवतद्वदितिभावः १९ तत्रस्वप्नस्यविषयध्यानवत्संसारस्यमूलकारणमाह अनादीति अविद्याअनात्म- न्यात्मबुद्धिर्मायावाअयथार्थकः अत्यंतमिथ्याभूतः २० मनएवेतिमनोन्त्रांतःकरणंसंसारस्तन्मूलकारणमित्यर्थः बंधः कर्त्रादि भोगस्तद्वत् मनएवमनसासमानत्वंआत्ममनसोरैक्यंतद्वतबंधभाक्तद्वतबंधयुक्तोभवतीत्यर्थः २१ २२ बुद्धीति यथालक्तका- दिसामीप्यात्स्फटिकस्यरक्तत्वादिव्यवहारः एवंसंसारधर्मकबुद्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनोबलादवशतः संसारव्यवहारोलोकैःक्रिय तइत्यर्थः तदेवाह्यत्वेतिमनसोजडत्वेनज्ञानादिजनकत्वासंभवात् चेतनस्यात्मनोलिंगमनुमापकंमनोंतःकरणंपरिगृह्यतेनाविवे

मिथ्यारोपितसंसारोनस्वयंविनिवर्त्तते विषयान्ध्यायमानस्यस्वप्नेमिथ्यागमोयथा १९ अनाद्य- विद्यासंबंधात्तत्कार्याहंकृतेस्तथा संसारोपार्थकोपिस्याद्रागद्वेषादिसंकुलः २० मनएवहिसंसा रोबंधश्चैवमनःशुभे आत्मामनःसमानत्वमेत्यतद्वतबंधभाक् २१ यथाविशुद्धःस्फटिकोलक्त- कादिसमीपगः तत्तद्वर्णयुगाभातिवस्तुतोनास्तिरंजनं २२ बुद्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनःसं सृतिर्बलात् आत्मास्वलिंगंतुमनःपरिगृह्यतदुद्भवान् २३ कामान्जुषन्गुणैर्बद्धःसंसारेवर्ततेव- शः आदौमनोगुणान्सृष्ट्वाततःकर्माण्यनेकधा २४ शुक्ललोहितकृष्णानिगतयस्तत्समानतःएवंक र्मवशाज्जीवोभ्रमत्याभूतसंप्लवम् २५ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः ७ ७ ७ ७

कंप्राप्यतदुद्भवान्ततोजातान्कामान्विषयान्जुषन् गुणैस्तदीयैरागद्वेषादिभिर्बद्धइवावशःसंसारेवर्तते २३ विषयाणां मनउद्भवत्वंदर्शयति आदाविति गुणान्रागद्वेषादीन्ततोरागद्वेषादिभिः कर्माणिसृष्ट्वेवदितिशेषः २४ तत्रकर्मभेदानाह शु- क्लेत्यादिशुक्लकर्माणि हिंसादिरहितजपध्यानादिरूपाणिलोहितानिहिंसामिश्रयागादीनिकृष्णानिपापकर्माणितत्समानतःक र्मस्वरूपतुल्यागतयोगतीःसृष्ट्वेवदितिशेषःगतयइतिद्वितीयार्थेआर्षम् तत्रशुक्लकर्मणःशुक्लाब्रह्मलोकप्राप्तिरूपोत्तमाग- तिःलोहितकर्मणोमध्यमास्वर्गगतिःकृष्णकर्मणोधमानरकगतिरित्यर्थः भूतसंप्लवःप्रलयस्तावत्पर्यंतंकर्मवशाद्भ्रमति २५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वेपिसंहृतोप्रालयेवासनाभिः कर्मभिश्चसहाभिनिवेशतः अंतःकरणादितादात्म्याध्यासात् अंतःकरणादिप्रकृतिभूताना द्यविद्यावशगस्तल्लीनःसन्तिष्ठति २६ वासनाश्चमानसानिकर्माणिचतैः सहतद्युक्तएवजातेवर्षाकालेमंडूकवत्प्रादुर्भवति एवंसृष्टिप्रलययोर्घटीयंत्रमिवावर्तमानस्तिष्ठति २७ नन्वेवमस्यमुक्तिंप्रत्याशैवनकिन्नेत्याह यदेतिमद्विषयामतिःईश्वरोमहानित्येवंबुद्धिर्जायतेइतिशेषः २८ ततःईश्वरविषयबुद्ध्यनंतरम् ततःस्वरूपविज्ञानंस्वरूपंविज्ञायतेतेन ततः विषयेषु अनित्याशुचिदुःखरूपंवैराग्यंनित्यानित्यविवेकादिचजायतेइत्यर्थः २९ तदातादृशवैराग्यादौजातेआचार्यप्रसादेनतत्त्व

सर्वेपिसंहृतोजीवोवासनाभिःस्वकर्मभिः अनाद्यविद्यावशगास्तिष्ठत्यभिनिवेशतः २६ सृष्टिका
लेपुनःपूर्ववासनामानसैःसह जायतेपुनरप्येवंघटीयंत्रमिवावशः २७ यदापुण्यविशेषेणलभ
तेसंगतिंसतां मद्भक्तानांसुशांतानांतदामद्विषयामतिः २८ मत्कथाश्रवणेश्रद्धादुर्लभाजायतेत
तः ततःस्वरूपविज्ञानमनायासेनजायते २९ तदाचार्यप्रसादेनवाक्यार्थज्ञानतःक्षणात् देहेंद्रिय
मनःप्राणाहंकृतिभ्यःपृथक्स्थितम् ३० स्वात्मानुभवतःसत्यमानंदात्मानमद्वयम् ज्ञात्वासद्योभ
वेन्मुक्तःसत्यमेवमयोदितं ३१ एवंमयोदितंसम्यगालोचयतियोनिशम् तस्यसंसारदुःखानिन-
स्पृशंतिकदाचन ३२ त्वमप्येतन्मयाप्रोक्तमालोचयविशुद्धधीः नस्पृश्यसेदुःखजालैःकर्मबंधाद्वि
मोक्ष्यसे ३३

मस्यादिवाक्यार्थज्ञानतः श्रवणमननरूपात् क्षणात् उत्सवात् श्रवणादिविषयोत्साहात्पुनः पुनरनुष्ठानादितियावत् देहादिभ्यःपृथक्स्थितंसत्यमानंदरूपमद्वितीयमात्मानंस्वात्मानुभवतःस्वात्मविषयादीदृशंब्रह्माहमेवेत्येवंरूपान्निदिध्यासनात् ज्ञात्वाअपरोक्षीकृत्यसद्यस्तत्कालमेवसंसारान्मुक्तोभवेदित्यर्थः ३० ३१ आलोचयतियुक्त्यानिर्णयति तस्य क्रमेणज्ञानप्राप्त्यासंसारदुःखास्पर्शः ३२ कर्मबंधात् कर्मकृतात् बंधात् संसाररूपादित्यर्थः ३३ श्रीरामायनमः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेमयारूपंदर्शितंस्वरूपंदर्शितमित्यर्थः अत्रताराये भगवताविश्वरूपदर्शनंकारितमितिध्वनयति यद्वादर्शितमित्थंबोधितमित्यर्थः
३४ मद्रूपंपरिदृश्यमानंरूपंदर्शितंविश्वरूपंच अलोचयविचारयप्रवाहपतितंसंसारप्रवाहपतितंकार्यंसांसारिकंकार्यंकुर्वत्यपिन
दोषैर्नलिप्यसेइत्यर्थः ३५ देहाभिमानजंदेहेअहंममइत्याकारकाभिमानाज्जातं ३६ जीवन्मुक्तातदवस्थापरमात्मनारामेण
सद्गुरुत्वात्क्षणसंगमेनैवसापितिर्यग्योनिरपिताराअनादिबंधंसंसाररूपंनिर्धूयनिरस्कृत्यविकल्मषानिःपापाकृतामुक्ताजीव

पूर्वजन्मनितेसुभ्रुकृतामद्भक्तिरुत्तमा अतस्तवविमोक्षायरूपंमेदर्शितंशुभे ३४ ध्यात्वामद्रूपम-
निशमालोचयमयोदितम् प्रवाहपतितंकार्यंकुर्वत्यपिनलिप्यसे ३५ श्रीरामेणोदितंसर्वंश्रुत्वाता-
रातिविस्मिता देहाभिमानजंशोकंत्यक्त्वानत्वारघूत्तमम् ३६ आत्मानुभावसंतुष्टाजीवन्मुक्ताबभूवह-
क्षणसंगममात्रेणरामेणपरमात्मना ३७ अनादिबंधंनिर्धूयमुक्तासापिविकल्मषा सुग्रीवोपिच
तच्छ्रुत्वारामवक्त्रात्समीरितं ३८ जहावज्ञानमखिलंस्वस्थचित्तोभवत्तदा ततःसुग्रीवमाहेदंरामोवा
नरपुंगवम् ३९ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यपुत्रेणयद्युक्तंसांपरायिकम् कुरुसर्वंयथान्यायंसंस्कारादिममाज्ञ
या ४० तथेतिबहुभिर्मुख्यैर्वानरैःपरिणीयतम् वालिनंपुष्पकेक्षिप्त्वासर्वराजोपचारकैः ४१ भेरी
दुंदुभिनिर्घोषैर्ब्राह्मणैर्मंत्रिभिःसह यूथपैर्वानरैःपौरैस्तारयाचांगदेनच ४२ गत्वाचकारतत्सर्वंयथा
शास्त्रंप्रयत्नतः स्नात्वाजगामरामस्यसमी मंत्रिभिःसह ४३ नत्वारामस्यचरणौसुग्रीवःप्राहहृ
ष्टधीः राज्यंप्रशाधिराजेंद्रवानराणांसमृद्धिमत् ४४ दासोहंतेपादपद्मंसेवेलक्ष्मणवच्चिरम् इत्यु
क्तोराघवःप्राहसुग्रीवंसस्मितंवचः ४५

मुक्ताचकृता ३७ ३८ ३९ सुग्रीवंकिमाहेत्यत्राह भ्रातुरितिज्ये
ष्ठस्यभ्रातुर्यत्सांपरायिकम् पारलौकिकंकृत्यंतत्पुत्रेणांगदेनकुरुकारयेत्यर्थः ननुभवच्छत्रोःकथमस्माभिःसंस्कारादिकार्यं
तत्राह ममाज्ञयेति ४० तथेतीत्यस्यांगीकृत्येतिशेषः परिणीयउत्थाप्य पुष्पकेपुष्पकविमानातुल्येवाहनेसर्वराजोपचारकैर्युक्तंवा
लिनंक्षिप्त्वा ४१ ४२ तन्मृतोचितसंस्कारादि ४३ वानराणांराज्यंप्रशाधीत्यन्वयः ४४ ४५ श्रीसीतारामाभ्यांनमोनमः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्वमेवाह अनेनत्वयाक्रियमाणराज्यभोगएवममभोगइतिसूचितं किंवानासक्तोराज्यंभुंक्तइईश्वरमैरितोहंराज्यंकुर्वेइतिमत्याच ताह
तयाबुध्याक्रियमाणयाक्रिययाभगवान्तुष्यत्वेवेतिध्वनितं पुर राज्याधिपत्येकिष्किंधापुरराज्याधिपत्ये ४६ तर्हिमदभिषेककाले
तत्रसंनिधानंकुर्विति चेत्तत्राह नगरमिति पत्तनंनगरं ४७ अहंचनगरस्यसमीपेपर्वतस्यशिखरेवत्स्यामीत्यन्वयः ४८ वर्षे
दिवसान्वर्षाकालं ततःराज्याभिषेकानंतरंकिंचित्कालंवर्षासमयंस्वपुरेस्थित्वासीतायाःपरिमार्गणेऽन्वेषणेयत्नवान्भवेत्यः

त्वमेवाहंनसंदेहःशीघ्रंगच्छममाज्ञया पुरराज्याधिपत्येत्वंस्वात्मानमभिषेचय ४६ नगरंनप्रवेक्ष्या
मिचतुर्दशसमाःसखे आगमिष्यतिमेभ्राताऽलक्ष्मणःपत्तनंतव ४७ अंगदंयौवराज्येत्वमभिषेचय
सादरम् अहंसमीपेशिखरेपर्वतस्यसहानुजः ४८ वत्स्यामिवर्षदिवसान्ततस्त्वंयत्नवान्भव-
किंचित्कालंपुरेस्थित्वासीतायाःपरिमार्गणे ४९ साष्टांगंप्रणिपत्याहसुग्रीवोरामपादयोः यदा-
ज्ञापयसिदेवत्वंतत्तथैवकरोम्यहं ५० अनुज्ञातस्तुरामेणसुग्रीवस्तुसलक्ष्मणः गत्वापुरंतथाचक्रेय
थारामेणचोदितः ५१ सुग्रीवेणयथान्यायंपूजितोलक्ष्मणस्तदा आगत्यराघवंशीघ्रंप्रणिपत्यो
पतस्थिवान् ५२ ततोरामोजगामाशुलक्ष्मणेनसमन्वितः प्रवर्षणगिरेरूर्ध्वंशिखरंभूरिविस्तरं
५३ तत्रैकंगह्वरंदृष्ट्वास्फाटिकंदीप्तिमच्छुभं वर्षवातातपसहंफलमूलसमीपगम् वासायरोच
यामासतत्ररामःसलक्ष्मणः ५४ दिव्यमूलफलपुष्पसंयुतेमौक्तिकोपमजलौघपल्वले चित्रव
र्णमृगपक्षिशोभितेपर्वतेरघुकुलोत्तमोऽवसत् ५५ इतिश्रीम॰ रामा॰ उमाम॰ किष्किंधाकांडेतृ-
तीयःसर्गः ३ श्रीमहा॰ उवा॰ तत्रवार्षिकदिनानिराघवोलीलयामणिगुहासुसंचरन् पक्वमूलफ-
लभोगतोषितोलक्ष्मणेनसहितोवसत्सुखं १ न्वयः ४९ ५० चोदितःप्रेरितः ५१ ५२ ५३ गह्वरंगुहांफलमूलानिस

मीपगानियस्यतत् ५४ मौक्तिकोपमजलौघोजलसमूहोयेषुतादृशानिपल्वलानियस्मिन्तादृशेपर्वतेइत्यर्थः नानावर्णैर्मृगैःपक्षि
भिश्चशोभिते ५५ इतिश्रीम॰ सेतौकिष्किंधाकांडेतृतीयसर्गः ३ तत्रपर्वतेइत्यर्थः वार्षिकदिनानिव्याप्येतिशेषः अवसदित्यन्वयः १

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वातप्रेरितजलपूर्णमेघान् अंतरेमध्येस्तनितफक्तवैद्युतंविद्युत्समूहोगर्भेयेषांतान् आहितरुक्कांचन्यः कक्षाःपृष्ठास्तरणानि
येषांतादृशान् गजयूथान्यद्भुतानिववीक्ष्यविस्मयमगात् अत्रगजाबृंहितमुक्ताबोध्याःअतएवस्तनितेनाधिक्यम् २
नवघासंस्तृणंविस्फारितेक्षणाभगवत्सौंदर्यदर्शनायेतिभावः ३ तादृशाःसंतोध्याननिष्ठामुनीश्वराइवनचलंतिराममित्या-

वातनुन्नजलपूरितमेघानंतरस्तनितवैद्युतगर्भान् वीक्ष्यविस्मयमगाद्गजयूथान्यद्भदाहितरु-
कांचनकक्षान् २ नवघाससमास्वाद्यत्दृष्टपुष्टमृगद्विजाः धावंतःपरितोरामंवीक्ष्यविस्फारि
तेक्षणाः३ नचलंतिसदाध्याननिष्ठाइवमुनीश्वराः राममानुषरूपेणगिरिकाननभूमिषु ४ चरं
तंपरमात्मानंज्ञात्वासिद्धगणाअपि मृगपक्षिगणाभूत्वाराममेवानुसेविरे ५ सौमित्रिरेकदा-
राममेकांतेध्यानतत्परम् समाधिविरमेभक्त्याप्रणयाद्विनयान्वितः ६ अब्रवीद्देवतेवाक्यात्
पूर्वोक्ताद्विगतोमम अनाद्यविद्यासंभूतःसंशयोहृदिसंस्थितः ७ इदानींश्रोतुमिच्छामिक्रिया
मार्गेणराघव भवदाराधनंलोकेयथाकुर्वंतियोगिनः ८ इदमेवसदाप्राहुर्योगिनोमुक्तिसाधनं
नारदोपितथाव्यासोब्रह्माकमलसंभवः ९ ब्रह्मक्षत्रादिवर्णानामाश्रमाणांचमोक्षदम् स्त्री-
शूद्राणांचराजेंद्र सुलभंमुक्तिसाधनम् तवभक्तायमेभ्रात्रेब्रूहिलोकोपकारकम् १० श्रीरा
मउवाच ममपूजाविधानस्यनांतोस्तिरघुनंदन तथापिवक्ष्येसंक्षेपाद्यथावदनुपूर्वशः ११
स्वगृह्योक्तप्रकारेणद्विजत्वंप्राप्यमानवः सकाशात्सद्गुरोर्मंत्रंलब्ध्वामद्भक्तिसंयुतः १२ श्रीराम

नुत्तरान्वयितत्रैतेचरंतोमृगपक्षिगणानकिंतुसिद्धगणाइत्यपकृतिर्व्यंग्या ४ ५ ६ अनादिभूतयाविद्ययासंभूतोजातः
संशयोविगतइत्यन्वयः ७ क्रियामार्गेणलौकिकपुष्पादिभिःपूजारूपेणयथातत्प्रकारविशिष्टेनपूजामार्गेणयोगिनोभवदारा-
धनंकुर्वंतितच्छ्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः ८ इदमेवक्रियामार्गेणाराधनमेव योगिनएवाह नारदइत्यादि ९ येमत्प्रम् १० ११ द्विजत्वं
उपनयनसंस्कारंप्राप्यत्क्त्वांतयोरव्ययपोःप्राप्यलब्ध्वाएतयोराराधयेदित्यनेनान्वयः १२ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूजास्थानान्याहहृदयइत्यादिस्वहृदयदेशइत्यर्थः इदंचमूर्त्यादीनामपिस्मृत्युक्तानामुपलक्षणं अनलेवन्हौप्रतिमादौप्रतिमा
स्वर्णरूप्यादिमयीआदिनाब्राह्मणोविभावसौसूर्यमंडलेअर्चयेत्पूजयेत् १३ प्रातःस्नानमितिसकलप्रातःकृत्योपलक्षणं १४ वेदेति
द्विजोवेदोदितैः शूद्रादिस्तंत्रोदितैःमृल्लेपनंसकलस्नानविधेरुपलक्षणं तेनस्नानंकुर्वन्नित्यन्वयःसंध्यादिनाहोमतर्पणादि १५ मम
पूजकोमद्बुद्ध्याभक्त्यास्वगुरुंपूजयेदित्यन्वयः अत्रगुर्वसान्निध्येपिध्यानेनजलादौगुरुंपूजयेदितिसंप्रदायः १६ शिलायांशिला
निर्मितप्रतिमायां प्रतिमासुमृदारुआदिनिर्मितास्वित्यर्थः प्रसिद्धैःस्मृतिप्रसिद्धैः तेनतन्निषिद्धपुष्पादिपूजानर्हमितिसूचितम्·

तेनसंदर्शितविधिर्मामेवाराधयेत्सुधीः हृदयेवानलेवार्चेत्प्रतिमादौविभावसौ १३ शालिग्रामशिला
यांवापूजयेन्मामतंद्रितः प्रातःस्नानंप्रकुर्वीतप्रथमंदेहशुद्धये १४ वेदतंत्रोदितैर्मंत्रैर्मृल्लेपनविधानतः
संध्यादिकर्मयन्नित्यंतत्कुर्याद्विधिनाबुधः १५ संकल्पमादौकुर्वीतसिद्ध्यर्थंकर्मणांसुधीः स्वगुरुं
पूजयेद्भक्त्यामद्भक्त्यापूजकोमम १६ शिलायांस्नपनंकुर्यात्प्रतिमासुप्रमार्जनम् प्रसिद्धैर्गंधपु
ष्पाद्यैर्मत्पूजासिद्धिदायिका १७ अमायिकोनुवृत्त्यामांपूजयेन्नियतव्रतः प्रतिमादिष्वलंकारःप्रि
योमेकुलनंदन १८ अग्नौयजेतहविषाभास्करेस्थंडिलेयजेत् भक्तेनोपहृतंप्रीत्यैश्रद्धयाममवा
र्यपि १९ किंपुनर्भक्ष्यभोज्यादिगंधपुष्पाक्षतादिकं पूजाद्रव्याणिसर्वाणिसंपाद्यैवंसमारभेत् २०

तेचनिषेधानिबंधेषुद्रष्टव्याविस्तरभयान्नेहलिखिताः १७ अमायिकःमायादंभादिरूपातद्रहितः अनुवृत्त्यागुरूपदिष्टमार्गा
नुवर्तनेनप्रतिमादिषुप्रतिमाश्चतेआदयश्चप्रतिमादयः तेषुप्रतिमादिषुप्रतिमारूपेषुआदिषुआश्रयेषुपूजाधिकरणेष्वित्य
र्थः तत्पुरुषः समानाधिकरणःकर्मधारयः प्रतिमारूपेष्वाश्रयेषु आदिशब्दआश्रयवाचीप्राण्यादिश्चवसुयोधनइत्यादौप्रसिद्धः
अलंकारःपुष्पादिरूपः१८ आधारांतरेपूजाविशेषमाहाग्नाविति अग्नौतत्तद्देवतामंत्रेणहोमएवतत्तद्देवतापूजेत्यर्थः भास्करेस्थंडि
लेयजेदितिभास्करेयजेदित्ययत् तत्तदाकारेस्थंडिलेइत्यर्थः भक्तेनश्रद्धयोपहृतंवार्यपिममप्रीत्यैभवतीतिशेषः अनेनभक्तेरेवस
र्वत्वंदर्शितं १९ भक्ष्यादिकमुपहृतंप्रीत्यैइतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः समारभेत्पूजामितिशेषः २०श्रीसीतारामाभ्यांनमः राम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्रपूजाप्रकारमाह चैलेति अधःकुशासनंतदुपर्यजिनंतदुपरिचैलमितिक्रमः तत्रोपविश्यपद्मासनाद्यन्यतमासनेनेत्यर्थः देवस्यसंमुखेइत्यनेनस्थिरासुप्रतिमासुपश्चिमाद्यभिमुखतयापिपूजाभवतीतिसूचितम् २१ मातृकाअकारादिपंचाशद्वर्णात्मिकाः तन्यासप्रकारश्चतंत्रे स्फुटः बहिरितिबहिर्न्यासमांतरंन्यासंचेत्यर्थः केशवादिचतुर्विंशतिनामभिरित्यर्थः सच नारदपांचरात्रादौस्पष्टः तत्त्वन्यासोपितत्रैवोक्तः २२ मन्मूर्त्तिपंजरन्यासोविष्णुपंजरस्तोत्रोक्तोमहान्यासइतिसंप्रदायः मंत्रन्यासंमंत्रवर्णैस्तत्तत्कल्पोक्तंषडंगादिन्यासंप्रतिमादावपीतियथात्मनितथादेवइत्यर्थः २३ ईषद्वामभागावच्छिन्नपुरोभागेक

चैलाजिनकुशैःसम्यगासनंपरिकल्पयेत् तत्रोपविश्यदेवस्यसंमुखेशुद्धमानसः २१ ततोन्यासं प्रकुर्वीतमातृकाबहिरांतरम् केशवादिततःकुर्यात्तत्त्वन्यासंततःपरम् २२ मन्मूर्तिपंजरंन्यासं मंत्रन्यासंततोन्यसेत् प्रतिमादावपितथाकुर्यान्नित्यमतंद्रितः २३ कलशंस्वपुरोवामेक्षिपेत्पुष्पादिदक्षिणे अर्घ्यपाद्यप्रदानार्थंमधुपर्कार्थमेवच २४ तथैवाचमनार्थंतुन्यसेत्पात्रचतुष्टयम् हृत्पद्मेभानुविमलेमत्कलांजीवसंज्ञिताम् २५ ध्यायेत्स्वदेहमखिलंतयाव्याप्तमरिंदम तामेवावाहयेन्नित्यंप्रतिमादिषुमत्कलाम् २६ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैःस्नानवस्त्रविभूषणैः यावच्छक्योपचारैर्वात्वर्चयेन्मामर्मायया २७ विभवेसतिकर्पूरकुंकुमागरुचंदनैः अर्चयेन्मंत्रवन्नित्यंसुगंधकुसुमैःशुभैः २८

कलशंजलपूर्णंस्थापयेदितिशेषः पुष्पादिदक्षिणेक्षिपेत्स्थापयेदित्यर्थः अर्घ्यादिपात्रस्थापनदेशाःस्मृतौउक्तः अर्घ्यपात्रंतुवायव्येनैर्ऋत्यांपाद्यपात्रकम् मध्येतुमधुपर्कस्योदेशोत्वाचमनीयकमिति २४ जीवसंज्ञितांमत्कलामित्यनेनचेतनःसर्वत्रैकएवेतिबोधितम् युक्तंचैतत् व्यापकेनैकेनैवचेतनोपपत्तावनेकतत्कल्पनायांमानाभावात् प्रतिकर्मव्यवस्थात्वंतःकरणभेदेनैवोपपन्नेतिहृत्पद्मेतांध्यायेत् २५ तयाव्याप्तमखिलंस्वदेहंभावयेत् तथाभावयित्वातामेवमत्कलांप्रतिमादिष्वावाहयेत् नतुदावाहनेनतामपिचेतनत्वेनध्यात्वा २६ यावच्छक्यैरुपचारैर्वाषोडशभिःपंचभिर्वातुःपादपूरणार्थः अमाययाअदंभादिनामांपूजयेत् २७ विभवेसतिकर्पूरादिभिःसुगंधपुष्पैश्चमंत्रवदर्चयेत् २८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आगमोक्तांअगस्त्यसंहितोक्तांप्रकारयेत्प्रकुर्वीतेत्यर्थः नीराजनैरितिपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्वाद्धूपदीपनैवेद्यनीराजनानीतिक्रमः नीराजनंपंचारार्तिकादिभिः २९ तद्रूपादिभ्रन्द्वयोपहरेद्दद्यात् यतोहंश्रद्धात्मकश्रद्धादत्तभोक्ता ३० अगस्त्येनेति अगस्त्यसंहितोक्त मार्गेणकृतंयत्कुंडंतेनतस्मिन्नित्यर्थः अधिकरणस्यकरणत्वविवक्षयातृतीयामूलमंत्रेणआगमोक्तेनपुंसूक्तेनपुरुषसूक्तेन एतद्ब्राह्मणविषयं ३१ तद्विषयेएवाहाथवौपासनाग्नाविति चरुणाहविषाहवीरूपेणचरुणा ३२ ध्यायेन्मामितिशेषः पार्षदेभ्यःतंत्रोक्त हन्मदादिभ्यः ३३ मांध्यायन्स्मरन्नित्यस्यमन्त्रवर्णानितिशेषः तदेवाह यत्तवागिति अनेनप्रशस्ततरोमानसोजपउक्तः मुखवासंत

दशावरणपूजांवैत्यागमोक्तांप्रकारयेत् नीराजनैर्धूपदीपैर्नैवेद्यैर्बहुविस्तरैः २९ श्रद्धयोपहरेन्नित्यंश्रद्धात्मभुगहमीश्वरः होमंकुर्यात्प्रयत्नेनविधिनामंत्रकोविदः ३० अगस्त्येनोक्तमार्गेणकुंडेनागमवित्तमः जुहुयान्मूलमंत्रेणपुंसूक्तेनाथवाबुधः ३१ अथवौपासनाग्नौवाचरुणाहविषातथा तप्तजांबूनदप्रख्यंदिव्याभरणभूषितं ३२ ध्यायेदनलमध्यस्थंहोमकालेसदाबुधः पार्षदेभ्योबलिंदत्वाहोममशेषंसमापयेत् ३३ ततोजपंप्रकुर्वीतध्यायन्मांयतवाक्स्मरन् मुखवासंचतांबूलंदत्वाप्रीतिसमन्वितः ३४ मदर्थेनृत्यगीतादिस्तुतिपाठादिकारयेत् प्रणमेद्दंडवद्भूमौहृदयेमांनिधायच ३५ शिरस्याधायमद्दत्तंप्रसादंभावनामयम् पाणिभ्यांमत्पदेमूर्ध्निगृहीत्वाभक्तिसंयुतः ३६ रक्षमांघोरसंसारादित्युक्त्वाप्रणमेत्सुधीः उद्वासयेद्यथापूर्वंप्रत्यग्ज्योतिषिसंस्मरन् ३७

द्रूपकर्पूरादियुक्तंतांबूलंदत्वेत्यर्थः ३४ मदर्थेमत्प्रीतयेइत्यर्थः कारयेत्कुर्वीतेत्यर्थः निवृत्तप्रेषणास्मिन्च दंडवदित्यनेनाष्टांगप्रणामउक्तः ३५ भावनामयंमद्दत्तंप्रसादंशिरसिआधायस्थापयित्वाअनेनमत्त्वंप्रसादंपुष्पादिरूपंभगवान्ददातीतिभावनयाप्रसादंगृण्हीयादितिसूचितंतंगृहीत्वाशिरसिस्थापयित्वाभावनाभावितेमत्पदेपाणिभ्यांस्वमूर्ध्निगृहीत्वाधृत्वा ३६ इत्युक्त्वाप्रणमेदित्यन्वयः प्रत्यग्ज्योतिषित्हृदयस्थेयतएवध्याताजीवकलाप्रतिमायामावाहितापूर्वंतत्रैवोद्वासयेत् तत्रैवप्रविष्टांध्यायेत् एतदेवविसर्जनम् ३७ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इहामुत्रचऐहिकिंलौकिकींपारलौकिकींचेत्यर्थः ३८ मद्भक्तोयदिमामेवंध्यात्वाआवाह्यचदिनेदिने प्रतिदिनंममपूजांकरोतितदाममसारूप्यं प्राप्नोति ३९ सनातनंपूर्वपूर्वैरप्येवमेवानुष्ठितं ४० शेषांशाय लक्ष्मणाय ४१ प्राकृतवत् मद्भक्तिकार्यमनुष्यवत् मायामालंब्यदुःखि तइत्यनेनस्वतस्तस्यदुःखलेशोपिनेतिसूचितं ४२ एकांतेइतिमंत्रत्वादेकांतेकथनम् ४३ अनुत्तमः नविद्यतेउत्तमंयस्मादित्यर्थः

एवमुक्तप्रकारेणपूजयेद्विधिवद्यदि इहामुत्रचसंसिद्धिंप्राप्नोतिमदनुग्रहात् ३८ मद्भक्तोयदिमामेवं
पूजांचैवदिनेदिने करोतिममसारूप्यंप्राप्नोत्येवनसंशयः ३९ इदंरहस्यंपरमंचपावनंमयैवसाक्षात्क
थितंसनातनं पठत्यजस्रंयदिवाशृणोतियःससर्वपूजाफलभाङ्नसंशयः ४० एवंपरात्माश्रीरामः
क्रियायोगमनुत्तमं पृष्टःप्राहस्वभक्तायशेषांशायमहात्मने ४१ पुनःप्राकृतवद्रामोमायामालंब्य
दुःखितः हासीतेतिवदन्नेवनिद्रांलेभेकथंचन ४२ एतस्मिन्नंतरेतत्रकिष्किंधायांसुबुद्धिमान् ह
नूमान्प्राहसुग्रीवमेकांतेकपिनायकम् ४३ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामितवैवहितमुत्तमं रामेणतेकृतःपू
र्वमुपकारोह्यनुत्तमः ४४ कृतघ्नवत्त्वयानूनंविस्मृतःप्रतिभातिमे त्वत्कृतेनिहतोवालीवीरस्त्रैलो
क्यसंमतः ४५ राज्येप्रतिष्ठितोसित्वंतारांप्राप्तोसिदुर्लभां सरामःपर्वतस्याग्रेभ्रात्रासहवसन्सुधीः
त्वदागमनमेकाग्रमीक्षतेकार्यगौरवात् त्वंतुवानरभावेनस्त्रीसक्तोनावबुध्यसे ४७ करोमीतिप्रति
ज्ञायसीतायाःपरिमार्गणम् नकरोषिकृतघ्नस्त्वंहन्यसेवालिवद्द्रुतं ४८ हनूमद्वचनंश्रुत्वासुग्रीः
वोभयविह्वलः प्रत्युवाचहनूमंतंसत्यमेवत्वयोदितं ४९ शीघ्रंकुरुमदाज्ञांत्वंवानराणांतरस्विनाम्
सहस्राणिदशेदानींप्रेषयाशुदिशोदश ५० श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः ॥ ॥ ॥ ॥

४४ उपकारमेवाह त्वत्कृतेइति ४५ दुर्लभांताराम् इतिवालीपरिग्रहात्त्वयासर्वथाकामिभावेनद्रष्टुमप्यशक्यामित्यर्थः ४६ ए काग्रंतन्मात्रचित्तत्वंयथाभवतितथाईक्षतेप्रतीक्षतेकार्यस्यसीतान्वेषणरूपस्यगौरवात् तदेकसाध्यत्वादित्यर्थः ४७ कृतघ्नस्त्वं यदिनकरोषितदावालिवत्हन्यसेरामेणेतिशेषः अतःसर्वथान्वेषणमुचितमितिव्यंग्यं ४८ ४९ वानराणांमदाज्ञांकुरुबोधय ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आज्ञामाह सप्तेति ५१ इत्याज्ञाप्य एवं वानरेषु कर्तव्यामाज्ञां बोधयित्वा ५२ ५३ अगणिता गुणाः सत्वं पराक्रमश्च येषां तान्पर्वताकारसह
शं रूपमाकारो येषां तान्पवनस्य वायोरहं तोतिप्रियः कुमारो हनूमान्दानमानादितः सान्त्वनेनावश्यं कार्यसिद्धिकारत्वं दर्शितम् ५४ इति
श्रीसेतौ कि० चतुर्थः सर्गः ४ रामस्त्विति पर्वताग्रे स्थितो मणियुक्तसानौ शिखरे १ नजानेनशक्नोमीत्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् २

सप्तद्वीपगतान्सर्वान्वानरानानयंतु ते पक्षमध्ये समायांतु सर्वे वानरपुंगवाः ५१ ये पक्षमतिवर्तंते तेवध्यामे
ध्यामे नृसंशयः इत्याज्ञाप्य हनूमंतं सुग्रीवो गृहमाविशत् ५२ सुग्रीवाज्ञां पुरस्कृत्य हनूमान्मंत्रिसत्तमः
तत्क्षणे प्रेषयामास हरीन्दशदिशः सुधीः ५३ अगणितगुणसत्वान्वायुवेगप्रचारान्वनचरगण-
मुख्यान्पर्वताकाररूपान् पवनहितकुमारः प्रेषयामास दूतानतिरभसतरात्मा दानमानादितुष्टान् ५४
इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहे० किष्किंधाकांडे चतुर्थः सर्गः ४ श्रीमहादेव उवाच रा-
मस्तु पर्वतस्याग्रे मणिसानौ निशामुखे सीताविरहजं शोकमसहन्निदमब्रवीत् १ पश्य लक्ष्मण मे सीता
राक्षसेन हृता बलात् मृतामृता वा निश्चेतुं न जाने द्यापि भामिनीम् २ जीवतीति मम ब्रूयात्कश्चिद्वा प्रि
यकृत्तमे यदि ज्ञानामितां साध्वीं जीवतीं यत्र कुत्र वा ३ हठादेवाहरिष्यामि सुधामिव पयोनिधेः प्रतिज्ञां
शृणु मे भ्रातर्येन मे जनकात्मजा ४ नीता तं भस्मसात्कुर्यां सपुत्रबलवाहनं हे सीते चंद्रवदने वसती राक्षसा
लये ५ दुःखार्ता मामपश्यंती कथं प्राणान्धरिष्यसि चंद्रोपि भानुवद्भाति मम चंद्रानना विना ६ चंद्र त्वं
जानकीं स्पृष्ट्वा करैर्मां स्पृश शीतलैः सुग्रीवोपि दयाहीनो दुःखितं मां न पश्यति ७ श्रीसीताराम ॥

यः कश्चिदपि जीवतीति ब्रूयात् समे प्रियकृत् यत्र कुत्र वा यत्र कुत्रापीत्यर्थः ३ ४ वसंती त्वं कथं प्राणान् धरिष्यसीत्यन्वयः
५ विरहदुःखमभिनयति चंद्रोपीति भानुवत् दाहकत्वात् ६ चंद्र त्वमिति कर्पूरतोप्यतिशीतलस्य मम कामदुःखशामक- १३
स्य तद्गात्रस्य स्पर्शेन त्वकरा अपि तथागुणशैत्ययुक्ता भूत्वा मां सुखयिष्यंतीति भावः विरहवेदनासहत्वादेव सुग्रीवं निंदति सुग्रीवो
पीति ७ राम ❀ ❀ ❀ ❀ ❀

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यन्मांनपश्यतितत्कृतघ्नःसइवदृश्यते ८ कृतघ्नत्वमुपपादयतिनायातीति ९ एवंयथासीताहर्तारंहंतुमिच्छामिएवमित्यर्थः अद्ययथा
मेमयावालीहतःसुग्रीवोभवेदित्यर्थः १० रुष्टंक्रोधवंतम् ११ इदानीमेवेत्याद्युक्त्वाराजाज्ञांविनेदृशकार्यकरणमनुचितमितिप्रतिसंधा
याह मामाज्ञापयेतिईदृशेस्थलेप्रथमतोऽप्रतिसंधानंतुरामरोषेणलक्ष्मणस्यापिरोषाविष्टत्वात् अतोंतर्गर्भितन्नदोषः १२ १३
वालिवन्नहनिष्यसेइत्युक्त्वाभीषयेत्यन्वयः नञिकाकुः ततःसुग्रीवप्रतिभाषितंतदुक्तोत्तरंआदाय १४ अत्रागत्यमांश्रावयेति

राज्यंनिःकंटकंप्राप्यस्त्रीभिःपरिवृतोरहः कृतघ्नोदृश्यतेव्यक्तंपानासक्तोतिकामुकः ८ नाया
तिशरदंपश्यन्नपिमार्गयितुंप्रियाम् पूर्वोपकारिणंदुष्टःकृतघ्नोविस्मृतोहिमां ९ हनिष्येसुग्रीव
मप्यैवंसपुरंसहबांधवम् वालीयथाहतोमेद्यसुग्रीवोपितथाभवेत् १० इतिरुष्टंसमालोक्यराघ
वंलक्ष्मणोब्रवीत् इदानीमेवगत्वाहंसुग्रीवंदुष्टमानसं ११ मामाज्ञापयहत्वातमायास्येरामतेंतिकं
इत्युक्त्वाधनुरादायखड्गंतूणीरमेवच १२ गंतुमभ्युद्यतंवीक्ष्यरामोलक्ष्मणमब्रवीत् नहंतव्यस्त्व
यावत्ससुग्रीवोमेप्रियःसखा १३ किंतुभीषयसुग्रीवंवालिवन्नहनिष्यसे इत्युक्त्वाशीघ्रमादाय
सुग्रीवप्रतिभाषितं १४ आगत्यपश्चाद्यत्कार्यंतत्करिष्याम्यसंशयम् तथेतिलक्ष्मणोगच्छत्त्वरि
तोभीमविक्रमः १५ किष्किंधांप्रतिकोपेननिर्दहन्निववानरान् सर्वज्ञोनित्यलक्ष्मीकोविज्ञाना-
त्मापिराघवः १६ सीतामनुशुशोचार्तःप्राकृतःप्राकृतामिव बुद्ध्यादिसाक्षिणस्तस्यमायाका
र्यातिवर्तिनः १७ रागादिरहितस्यास्यतत्कार्यंकथमुद्भवेत् ब्रह्मणोक्तमृतंकर्तुंराज्ञोदशरथस्यहि
१८

शेषः तच्छ्रुत्वापश्चाद्यत्कार्यंकर्तुंयोग्यंतत्करिष्यामिअगच्छदितिच्छेदः १५ किष्किंधांप्रत्यगच्छदितिपूर्वेणान्वयः नित्यल
क्ष्मीकः अविभक्ततंनामकमायाशक्तिः तत्संबंधादेवसर्वज्ञःस्वतस्तुविज्ञानात्मानिर्विषयज्ञानस्वरूपोपि १६ सीतामनुशुशोचेति
विरोधःप्राकृतोज्ञोजनःप्राकृतांसंयोगवियोगशालिनीं तत्प्रशंकतेबुध्येत्यादिनाकथमुद्भवेदुक्तंतेनमायाकार्यातिवर्तिनः तदस्पृष्टस्य-
१७ अतएवरागादिरहितस्यसमाधत्तेब्रह्मणेतिब्रह्मप्रार्थितंरावणवधफलकावतरणंकृतंसत्यंकर्तुंजातःफलांतरमप्याहराज्ञस्तपःफलदानाय
१८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मानुषवेषधृक्जातः एवंचतद्देषनिर्वाहार्थैवेवंचेष्टाकरणमितिभावः फलांतरमपितथाव्यवहरणस्याह मायचेतिमायामोहित-
त्वादेवाज्ञानसंप्लुताः १९ प्रथयितुंविस्तारयितुम् २० मानुषचेष्टकः मनुष्यसदृशचेष्टाकर्तालोकानांक्रोधादिकालिकस्यव्यवहार
स्यसिद्ध्येज्ञानाचार्यस्यतत्फलस्यचसिद्ध्ये २१ तत्तत्कालोचितव्यवहारंगृण्हन्व्यवहरन् प्रजाःमोहयनि
रामोप्येवंव्यवहृतवान्तस्मादेवंव्यवहारोयुक्तइतिबोधयतिमोहकत्वंचास्यनिवृत्तिमार्गविपरीतत्वेनगुणवर्जितोपिअशेषगुणे-
षुशत्रुवधकांतानुरागादिषुअनुरक्तइवतत्तद्व्यवहरन् अतएवमोहयति २२ कामाद्यलिप्तत्वमेवहेतुपूर्वंनिरूपयतिविज्ञानेति-

तपसः फलदानायजातोमानुषवेषधृक् मायायामोहिताःसर्वेजनाअज्ञानसंप्लुताः १९ कथमेषांभ
वेन्मोक्षइतिविष्णुर्विचिंतयन् कथांप्रथयितुंलोकेसर्वलोकमलापहाम् २० रामायणाभिधां
रामोभूत्वामानुषचेष्टकः क्रोधंमोहंचकामंचव्यवहारार्थसिद्ध्ये २१ तत्तत्कालोचितंगृण्हन्मोह
यत्यवशाःप्रजाः अनुरक्तइवाशेषगुणेषुगुणवर्जितः २२ विज्ञानमूर्तिर्विज्ञानशक्तिःसाक्ष्यगु
णान्वितः अतःकामादिभिर्नित्यमविलिप्तोयथानभः २३ विंदंतिमुनयःकेचिज्जानंतिसनकाद
यः तद्भक्तानिर्मलात्मानःसम्यक्जानंतिनित्यदा २४ भक्तचित्तानुसारेणजायतेभगवानजः ल
क्ष्मणोपितदागत्वाकिष्किंधानगरांतिकं २५ ज्याघोषमकरोत्तीव्रंभीषयन्सर्ववानरान् तंदृष्ट्वा
प्राकृतास्तत्रवानरावप्रमूर्द्धनि २६

स्वयंविज्ञानमूर्तिस्तद्घनः तथाविज्ञानरूपैवशक्तिर्यस्य तेनशक्तिसंसर्गकृतोन्य-
थाभावोवारितः अतएवसर्वप्राणिनांशुभाशुभसाक्षीविशिष्टज्ञानशक्तित्वात् अगुणान्वितः गुणान्वितभिन्नः निर्गुणइतियावत्
अतइतिस्पष्टंयथानभः आकाशः पवनानीतमलेनालिप्तःतद्वत् २३ नन्वेवंभूतोस्माभिर्नगृह्यतेकिंतत्राह विंदंतीतिकेचिदेवस
नकादयोमुनयोजानंतिश्रुतिवाक्यैर्विदंतिलभंतेअपरोक्षतयापिसाक्षात्कुर्वंतिइतियावत् तत्किमन्येनजानंत्येवसर्वथानेत्याह तद्भ १४
क्ताइतिईदृशाःसम्यक्जानंत्येवेतिभावः २४ तत्रहेतुमाह भक्तेतिजायतेज्ञानविषयोजायतइत्यर्थः २५ वप्रंप्राकारः २६ राम

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किलकिलाशब्दोवानराणांक्रोधभयादिकालिकःशब्दः २७ समापत्यगृहाच्चलित्वा २८ लक्ष्मणसामीप्यंगत्वाप्राप्य २९ प्रियवर्ध
नःप्रियाणांवृद्धिकरणशीलः ३० रौद्रमूर्तिनावा लिवधकालिकमूर्तिना ३१ लक्ष्मणोबहिःस्थितइतिन्यवेदयत्इत्यन्वयः ३२
लक्ष्मणंतन्निकटं ३३ कोपितंसंजातकोपंसांत्वयन् क्षमावंतंकुर्वन् मंदिरमानयप्रापय ३४ मृदुभाषितैःसांत्वयंतीलक्ष्मणंप्रति

चक्रुःकिलकिलाशब्दंधृतपाषाणपादपाः तांन्दृष्ट्वाक्रोधताम्राक्षोवानरान्लक्ष्मणस्तदा २७ निर्मू
लान्कर्तुंमुमुक्षुःक्रोधन्नुरानप्यवीर्यवान् ततःशीघ्रंसमापत्यज्ञात्वालक्ष्मणमागतम् २८ निवार्यवा
नरान्सर्वानंगदोमंत्रिसत्तमः गत्वालक्ष्मणसामीप्यंप्रणनामसदंडवत् २९ ततोंगदंपरिष्वज्यलक्ष्म
णःप्रियवर्धनः उवाचवत्सगच्छत्वंपितृव्यायनिवेदय ३० मामागतंराघवेणाचोदितंरौद्रमूर्तिना तथे
तित्वरितंगत्वासुग्रीवायन्यवेदयत् ३१ लक्ष्मणःक्रोधताम्राक्षःपुरद्वारिबहिःस्थितः तच्छ्रुत्वाती
वसंत्रस्तःसुग्रीवोवानरेश्वरः ३२ आहूयमंत्रिणांश्रेष्ठंहनूमंतमथाब्रवीत् गच्छत्वमंगदेनाशु
लक्ष्मणंविनयान्वितः ३३ सांत्वयन्कोपितंवीरंशनैरानयमंदिरम् प्रेषयित्वाहनूमंतंतारामाहकः
पीश्वरः ३४ त्वंगच्छसांत्वयंतीतंलक्ष्मणंमृदुभाषितैः शांतमंतःपुरंनीत्वापश्चाद्दर्शयमेनघे ३५
भवत्वितितत स्तारामध्यकक्षंसमाविशत् हनूमानंगदेनैवसहितोलक्ष्मणांतिकम् ३६ गत्वान
नामशिरसाभक्त्यास्वागतमब्रवीत् एहिवीरमहाभागभवद्गृहमशंकितम् ३७ प्रविश्यराज
दारादीन्दृष्ट्वासुग्रीवमेवच यदाज्ञापयसेपश्चात्तत्सर्वंकरवाणिभो ३८ इत्युक्त्वालक्ष्मणंभ
क्त्याकरेगृह्यसमारुतिः आनयामासनगरमध्याद्राजगृहंप्रति ३९ श्रीसीतारामाभ्यांनमो०

गच्छततः शांतंशांतकोपंकृत्वाततोंतःपुरंनीत्वाअनेनात्यंतमित्रतामदर्शनंमेमांदर्शय ३५ मध्यकक्षांस्त्रीणांसंचारमर्या
दास्थलम् ३६ अशंकितमेहियतइदंभवतगृहम् ३७ राजदारादीन्दृष्ट्वेत्यनेनसेवकदारदर्शनेयथाराज्ञोनसं
कोचः तथास्मद्राजदारदर्शनेतवसंकोचोनोचितइतिभावः ३८ गृह्येत्यार्षम् ३९ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यूथपानांमहासौधानगृहाणीत्यर्थः ४० ताराधिपाननाचंद्रमुखी ४१ आदौस्वस्य सेवकत्वाल्लक्ष्मणस्यभगवदवतारत्वाच्चनत्वापश्चान्मित्र
भावेनदेवरेत्युक्तिः त्वंसाधुर्भक्तवत्सलोतोभक्तेष्वीदृशः कोपोनुचितइतिभावः ४२ आकार्षीःअतिशयेनकृतवान्अनाश्वासंनिरं
तरमित्यर्थः ४३ बहुदुःखौघात्ववालिनः त्राप्यमाणात् ४४ यतः प्राप्तसौख्योऽतः कामासक्तोपिसेवार्थंनागतइतिनअपित्वागतः

पश्यंस्तत्रमहासौधान्यूथपानांसमंततः जगामभवनंराज्ञःसुरेंद्रभवनोपमम् ४० मध्यकक्षागतात्
त्रतारानाराधिपानना सर्वाभरणसंपन्नामदरक्तांतलोचना ४१ उवाचलक्ष्मणंनत्वास्मितपूर्वा
भिभाषिणी याहिदेवरभद्रंतेसाधुस्त्वंभक्तवत्सलः ४२ किमर्थंकोपमाकार्षीर्भक्तेभृत्येकपीश्व
रे बहुकालमनाश्वासंदुःखमेवानुभूतवान् ४३ इदानींबहुदुःखौघाद्भवद्भिरभिरक्षितः भवत्
प्रसादात्सुग्रीवःप्राप्तसौख्योमहामतिः ४४ कामासक्तोरघुपतेःसेवार्थंनागतोहरिः आगमिष्यं
तिहरयोनानादेशगताःप्रभो ४५ प्रेषितादशसाहस्राहरयोरघुसत्तम आनेतुंवानरान्दिग्भ्यो
महापर्वतसन्निभान् ४६ सुग्रीवःस्वयमागत्यसर्ववानरयूथपैः वधयिष्यतिदैत्यौघान्रावणं
चहनिष्यति ४७ त्वयैवसहितोद्यैवगंतावानरपुंगवः पश्यांतर्भवनंतत्रपुत्रदारसुहृद्वृतम् ४८
दृष्ट्वासुग्रीवमभयंदत्वानयसहैवतं तारायावचनंश्रुत्वाकुशक्रोधोथलक्ष्मणः ४९ जगामांतः
पुरंयत्रसुग्रीवोवानरेश्वरः रुमामालिंग्यसुग्रीवःपर्यंकेपर्यवस्थितः ५० दृष्ट्वालक्ष्मणम
त्यर्थमृत्सपानातिभीतवत् तंदृष्ट्वालक्ष्मणःक्रुद्धोमदविह्वलितेक्षणम् ५१ सुग्रीवंप्राहदुर्वृ
त्तविस्मृतोसिरघूत्तमम् वालीयेनहतोवीरःसबाणोद्यप्रतीक्षते ५२

एवंकाकुरत्नकथमागतस्तत्राह आ
गमिष्यंतीति ४५ एवंचैवसुग्रीवःकरणात्सेवांकृतवानेवेतिभावः ४६।४७ रामभ्रातृत्वान्त्वयैवसहितोवानरपुंगवोद्यैवगंतारा
मसमीपमितिशेषः अंतर्भवनस्यमध्ये ४८ तेसहैवनयस्वेनैवसहनयेत्यर्थः तारावचनेनातिमधुरेणललितेनकृशक्रोधः ४९ १५
यत्रसुग्रीवःस्थितस्तदंतःपुरंजगाम ५० अत्यर्थंअतिशयेनातिभीतवद्बहुसपानपर्यंकादितिशेषः मदविह्वलितेक्षणंमदविकलनेत्रं
५१ प्रतीक्षतेत्वांहंतुमितिशेषः ५२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५३ ५४ जागर्तिउद्यमवान्भवति अस्मिन्नेवसमयेआकारणार्थंगताः वानराः सेनांकर्षंतआगताइत्याहआगताइति ५५ परिमार्गणंक
र्तुमितिशेषः ५६।५७।५८ यत्किंचिन्मयोदितंनतत्क्षमस्वेत्यन्वयः ५९ प्रणयात्प्रणयकोपात् ६० ६१ ६२ ६३ इतिश्री० सेतौकि० पंचमः

त्वमेववालिनोमार्गंगमिष्यसिमयाहतः एवमत्यंतपरुषंवदंतंलक्ष्मणंतदा ५३ उवाचहनुमान्वीरः
कथमेवंप्रभाषसे त्वत्तोधिकतरोरामेभक्तोयंवानराधिपः ५४ रामकार्यार्थमनिशंजागर्तिनतु
विस्मृतः आगताःपरितःपश्यवानराःकोटिशःप्रभो ५५ गमिष्यंत्यचिरेणैवसीतायाःपरिमार्ग
णम् साधयिष्यतिसुग्रीवोरामकार्यमशेषतः ५६ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंसौमित्रिर्लज्जितोभवत्
सुग्रीवोःप्यर्घ्यपाद्याद्यैर्लक्ष्मणंसमपूजयत् ५७ आलिंग्यप्राहरामस्यदासोहंतेनरक्षितः रामः
स्वतेजसालोकान्क्षणार्द्धेनैवजेष्यति ५८ सहायमात्रमेवाहंवानरैःसहितःप्रभो सौमित्रिरपिसु
ग्रीवंप्राहकिंचिन्मयोदितम् ५९ तत्क्षमस्वमहाभागप्रणयाद्भाषितंमया गच्छामोद्यैवसुग्रीव
रामस्तिष्ठतिकानने ६० एकएवातिदुःखार्तोजानकीविरहात्प्रभुः तथेतिरथमारुह्यलक्ष्मणे
नसमन्वितः ६१ वानरैःसहितोराजाराममेवान्वपद्यत ६२ भेरीमृदंगैर्बहुऋक्षवानरैःश्वेतातपत्रैर्व्यजनै
श्चशोभितः नीलांगदाद्यैर्हनुमत्प्रधानैःसमावृतोराघवमभ्यगाद्धरिः ६३ इतिश्री० पंचमः सर्गः ५
श्रीम० उवा० दृष्ट्वारामंसमासीनंगुहाद्वारिशिलातले चैलाजिनधरंश्यामंजटामौलिविराजितं
१ विशालनयनंशांतंस्मितचारुमुखांबुजम् सीताविरहसंतप्तंपश्यंतंमृगपक्षिणः २ रथाद्दूरात्स
मुत्पत्यवेगात्सुग्रीवलक्ष्मणौ रामस्यपादयोरग्रेपेततुर्भक्तिसंयुतौ रामःसुग्रीवमालिंग्यपृष्ट्वाना
मयमंतिके स्थापयित्वायथान्यायंपूजयामासधर्मवित् ४ ततोब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसुग्रीवोभक्तिनम्रधीः
देवपश्यसमायांतींवानराणांमहाचमूम् ५ सर्गः ५ दृष्ट्वेतिचैलंचजीर्णवासोजिनंच १ स्मितेनचारुसुंदरं

मुखांबुजंयस्यतं २ ३ अनामयमारोग्यंअंतिकेस्वसमीपे ४ ५ ६ ७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुलाचलाहिमाद्ययादयःसप्तपर्वताः ६ ७ अमितबलाइतिच्छेदः ८ ९ १० ११ कोटिभल्लूकवृंदपःकोटीतिवृंदविशेष·

कुलाचलादिसंभूतामेरुमंदरसंन्निभाः नानाद्वीपसरिच्छैलवासिनःपर्वतोपमाः ६ असंख्याताःसमा
यांतिहरयःकामरूपिणः सर्वेदेवांशसंभूताःसर्वयुद्धविशारदाः ७ अत्रकेचिद्गजबलाःकेचिद्दश
गजोपमाः गजायुतबलाःकेचिदन्येऽमितबलाःप्रभो ८ केचिदंजनकूटाभाःकेचित्कनकसंन्निभाः
केचिद्रक्तांतवदनादीर्घवालास्तथापरे ९ शुद्धस्फटिकसंकाशाःकेचिद्राक्षससंन्निभाः गर्जंतःपरि-
तोयांतिवानरायुद्धकांक्षिणः १० त्वदाज्ञाकारिणःसर्वेफलमूलाशनाःप्रभो ऋक्षाणामधिपोवी
रोजांबवान्नामबुद्धिमान् ११ एषमेमंत्रिणांश्रेष्ठःकोटिभल्लूकवृंदपः हनुमानेषविख्यातोमहास
त्वपराक्रमः १२ वायुपुत्रोतितेजस्वीमंत्रीबुद्धिमतांवरः नलोनीलश्चगवयोगवाक्षोगंधमादनः १३ श
रभोमैंदवश्चैवगजःपनसएवच बलीमुखोदधिमुखःसुषेणस्तारएवच १४ केसरीचमहासत्वःपि
ताहनुमतोबली एतेमेयूथपाराममाधान्येनमयोदिताः १५ महात्मानोमहावीर्याःशक्रतुल्यपरा
क्रमाः एतेप्रत्येकतःकोटिकोटिवानरयूथपाः १६ तवाज्ञाकारिणःसर्वेसर्वेदेवांशसंभवाः एषवा
लिसुतःश्रीमानंगदोनामविश्रुतः १७ वालितुल्यबलोवीरोराक्षसानांबलांतकः एतेचान्येचबहव
स्त्वदर्थेत्यक्तजीविताः १८ योद्धारःपर्वताग्रैश्चनिपुणाःशत्रुघातने आज्ञापयरघुश्रेष्ठसर्वेतेव
शवर्तिनः १९ रामःसुग्रीवमालिंग्यहर्षपूर्णाश्रुलोचनः प्राहसुग्रीवज्ञानासिसर्वंत्वंकार्यगौरव
म् २० मार्गणार्थंहिजानक्यानियुंक्ष्वयदिरोचते श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्रीवःप्रीतमानसः २१
प्रेषयामासबलिनोवानरान्वानरर्षभः दिक्षुसर्वासुविविधान्वानरान्प्रेष्यसत्वरम् २२ श्रीरामाय·

ण १२ १३ १४ १५ प्रत्येकतः सार्वविभक्तिकस्तसिः एकैकइत्यर्थः १६ १७ १८ १९ कार्यगौरवंजानासिजा
तोयस्यांदिशियेयोग्यास्तांस्तत्रनियुंक्ष्वेत्यर्थः २० २१ २२ ७ ७ ७ ७ ७ ७ श्रीरामा·

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्यर्थमतिशयेनमहाबलान्ज्ञात्वाप्रयत्नेनतानेवप्रेषयामासेत्यन्वयः तानेवाह युवराजमिति २३ २४ मच्छासनपुरःसराः
मच्छासनंपुरः सरमग्रेयेषांताहशाः अनेनमच्छासनंनविस्मर्तव्यमितिसूचितम् २५ प्राणांतिकंप्राणांतसंबंधिनंतत्संपादकमि
तियावत् अध्यात्मादित्वादञ् २६ श्रीरामंनत्वातत्पार्श्वेउपविवेशेत्यन्वयः २७ मेममांगुलीयकंगृहाणेतिशेषः हिःपादपूरणे २८

दक्षिणांदिशमत्यर्थंप्रयत्नेनमहाबलान् युवराजंजांबवंतंहनूमंतंमहाबलम् २३ नलंसुषेणंशरभं
मैंदंद्विविदमेवच प्रेषयामाससुग्रीवोवचनंचेदमब्रवीत् २४ विचिन्वंतुप्रयत्नेन भवंतोजानकींशुभाम्
मासादर्वाक्निवर्तध्वंमच्छासनपुरःसराः २५ सीतामदृष्ट्वायदिवोमासादूर्ध्वंदिनंभवेत् तदाप्राणांतिकं
दंडंमत्तःप्राप्स्यथवानराः २६ इतिप्रस्थाप्यसुग्रीवोवानरान्भीमविक्रमान् रामस्यपार्श्वेश्रीरामंनत्वा
चोपविवेशसः २७ गच्छंतंमारुतिंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत् अभिज्ञानार्थमेतन्मेह्यंगुलीयकमुत्तमम्
२८ मन्नामाक्षरसंयुक्तंसीतायैदीयतांरहः अस्मिन्कार्येप्रमाणंहित्वमेवकपिसत्तम जानामिस-
त्त्वंतेसर्वंगच्छपंथाःशुभस्तव २९ एवंकपीनांराज्ञानेविसृष्टाःपरिमार्गणे सीतायाअंगदमुखाबभ्र
मुस्तत्रतत्रह ३० भ्रमंतोविंध्यगहनेददृशुःपर्वतोपमम् राक्षसंभीषणाकारंभक्षयंतंमृगान्गजान् ३१
रावणोयमितिज्ञात्वाकेचिद्वानरपुंगवाः जघ्नुःकिलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिःक्षणात् ३२ नायंरा
वणइत्युक्त्वाययुरन्यन्महद्वनम् तृषार्त्ताःसलिलंतत्रनाविंदन्हरिपुंगवाः ३३ विभ्रमंतोमहारण्येशु
ष्ककंठोष्ठतालुकाः ददृशुर्गह्वरंतत्रतृणगुल्मावृतंमहत् ३४ आर्द्रपक्षान्क्रौंचहंसान्निःसृतान्ददृशु
स्ततः अत्रास्तिसलिलंनूनंप्रविशामोमहागुहाम् ३५ इत्युक्त्वाहनुमानग्रेप्रविवेशतमन्वयुः सर्वेपर
स्परंधृत्वाबाहून्बाहुभिरुत्सुकाः ३६ ननुअंगदादीन्विहायमत्यमेवकिमर्थंदीयतेतत्राहअस्मिन्निति सत्त्वंबलंबुद्धिंच २९
परिमार्गणेतन्निमित्तमित्यर्थः ३० ३१ किलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिःक्षणाज्जघ्नुःराक्षसमितिशेषः ३२ नायमितिस्फुरवचत्वादितिभावः ३३
शुष्ककंठोष्ठतालुकंयेषांते ३४ तत्रगह्वरात् ३५ उत्सुकाःजलविषयोत्कंठावंतइत्यर्थः परस्परंबाहुभिर्बाहून्धृत्वासर्वेहनूमंतमन्वयुः अत्यंधकारादेवंकर
णं ३६

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

महद्दूरं बहुदूरमित्यर्थः मणिनिभतोयान् मणितुल्यनिर्मलजलान् कल्पद्रुमोपमानिति उत्तरान्वयि ३७ मधुद्रोणसमन्वितान् द्रोणपरिमिति मधुयुक्तान् गृहान् गृहाणि अर्थ चैदि ३८ अत एव विस्मिताः लब्धाश्चर्याः ३९ योगमास्थितां चित्तवृत्तिनिरोधजसिद्धिं प्राप्तां

अंधकारे महद्दूरं गत्वा पश्यन्कपीश्वराः जलाशयान्मणिनिभतोयान्कल्पद्रुमोपमान् ३७ वृक्षान्पक्वफलैर्नम्रान्मधुद्रोणसमन्वितान् गृहान्सर्वगुणोपेतान्मणिवस्त्रादिपूरितान् ३८ दिव्यभक्ष्यान्नसहितान्मानुषैः परिवर्जितान् विस्मितास्तत्र भवने दिव्ये कनकविष्टरे ३९ प्रभया दीप्यमानां तु ददृशुः स्त्रियमेकलां ध्यायंतीं चीरवसनां योगिनीं योगमास्थिताम् ४० प्रणेमुस्तां महाभागां भक्त्या भीत्या च वानराः दृष्ट्वा तान्वानरान्देवी प्राह यूयं किमागताः ४१ कुतो वा कस्य दूता वा मत्स्थानं किं प्रधर्षथ तच्छ्रुत्वा हनुमानाह शृणु वक्ष्यामि देवि ते ४२ अयोध्याधिपतिः श्रीमान्राजा दशरथः प्रभुः तस्य पुत्रो महाभागो ज्येष्ठो राम इति श्रुतः ४३ पितुराज्ञां पुरस्कृत्य सभार्यः सानुजो वनम् गतस्तत्र हृता भार्या तस्य साध्वी दुरात्मना ४४ रावणेन ततो रामः सुग्रीवं सानुजो ययौ स्रुग्रीवो मित्रभावेन रामस्य प्रियवल्लभां ४५ मृगयध्वमिति प्राह ततो वयमुपागताः ततो वनं विचिन्वंतो जानकीं जलकांक्षिणः ४६ प्रविष्टा गह्वरं घोरं दैवादत्र समागताः त्वं वा किमर्थमत्रासि का वा त्वं वद नः शुभे ४७ योगिनी च तथा दृष्ट्वा वानरान्प्राह हृष्टधीः यथेष्टं फलमूलानि जग्ध्वा पीत्वामृतं पयः ४८ आगच्छत ततो वक्ष्ये मम वृत्तांतमादितः तथेति भुक्त्वा पीत्वा च हृष्टास्ते सर्ववानराः ४९ देव्याः समीपं गत्वा ते बद्धांजलिपुटाः स्थिताः ततः प्राह हनूमंतं योगिनी दिव्यदर्शना ५० हेमानाम पुरा दिव्यरूपिणी विश्वकर्मणः पुत्री महेशं नृत्येन तोषयामास भामिनी ५१ तुष्टो महेशः प्रददाविदं दिव्यपुरं महत् अत्र स्थिता सा रुदती वर्षाणामयुतावृतम् ५२

५० भक्तिर्भीतिर्योगिनी विषये किं किमर्थमागताः ४१ कुत आगता इति शेषः मत्स्थानं किं प्रधर्षथ किमिति बलात्प्रविष्टाः ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ तथा दृष्ट्वा क्षुत्तृड्युतान्दृष्ट्वा ४८ ४९ ५० ५१ प्रददौ हेमाया इति शेषः ५२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिव्यगंधर्वोदिव्याख्योगंधर्वस्तस्यकन्या ५३ साहेमा ४४ ५५ तान्वानरान्रामंगत्वातत्समीपंगत्वास्तुत्वार्थंद्रामसमेव ५६ यातासिलुटिरू
पंइतःपूर्वोक्तहेमानियोगात् अस्मादेशाच्च ५७ वेगात्वेगादिवक्षणोनैवेत्यर्थः पूर्वस्थितंवनंगताः ५८ ५९ रोमांचिततनूरुहाजातरो-
मांचतनूरुहा ६० ६१ मायायाःपरतःस्थितंतदनर्थानं ६२ विवर्तोपदानतयांतर्यामितयाचसर्वभूतानांबहिरंतरवस्थितमपितैरल
क्ष्यं जवनिकानटानांवेषग्रहणस्थानावरणंपटनिर्मितंनटाश्चतत्रप्रविष्टास्तयाछन्नाभवंतितद्वद्योगमाययात्वंछन्नोगूढःकुतःसन्

तस्याअहंसखीविष्णुतत्परामोक्षकांक्षिणी नाम्नास्वयंप्रभादिव्यगंधर्वतनयापुरा ५३ गच्छंतीब्रह्मलो
कंसामामाहेदंतपश्चर अत्रैवनिवसंतीत्वंसर्वप्राणिविवर्जिते ५४ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणो
व्ययः भूभारहरणार्थायविचरिष्यतिकानने ५५ मार्गंतोवानरास्तस्यभार्यामायांतितेगुहाम् पूजयि
त्वाथतान्वात्वारामंस्तुत्वाप्रयत्नतः ५६ यातासिभवनंविष्णोर्योगिगम्यंसनातनम् इतोहंगंतुमिच्छामि
रामंद्रष्टुंत्वरान्विता ५७ यूयंपिदध्वमक्षीणिगमिष्यथबहिर्गुहाम् तथैवचक्रुस्तेवेगाद्गताःपूर्वस्थितंव
नम् ५८ सापित्यक्त्वागुहांशीघ्रंययौराघवसन्निधिं तत्ररामंससुग्रीवंलक्ष्मणंचददर्शह ५९ कृत्वाप्र
दक्षिणंरामंप्रणम्यबहुशःसुधीः आहगद्गदयावाचारोमांचिततनूरुहा ६० दासंतवाहंराजेंद्रदर्शनार्थमि
हागता बहुवर्षसहस्राणितप्तंमेदुश्चरंतपः ६१ गुहायांदर्शनार्थंतेफलितंमेद्यतत्तपः अद्याहंत्वानमस्या
मिमायायाःपरतःस्थितम् ६२ सर्वभूतेषुचालक्ष्यंबहिरंतरवस्थितम् योगमायाजवनिकाच्छन्नोमानुष
विग्रहः ६३ नलक्ष्यसेज्ञानदृशांशैलूषइवरूपधृक् महाभागवतानांत्वंभक्तियोगविधित्सया ६४ अवती
र्णोसिभगवन्कथंजानामितामसी लोकोजानातुयःकश्चित्तव तत्त्वंरघूत्तम ६५

अज्ञानदृशांतैरित्यर्थः ६३ नल
क्ष्यसेरूपधृकतत्तद्रामादिरूपधृक्शैलूषोनटइवसयदारामादिवेषंकृत्वारामाद्यनुकरणंकरोतितदारामइत्येवगृह्यतेनतुपूर्वदृष्टोपितद्रूपेणत
द्वत् ६४ भागवतानांभगवद्भक्तोच्छावतांएवंभूतेरूपेभक्तिरूपोयोगस्तद्वांछयात्वमवतीर्णोसिताद्दृशांत्वांस्त्रीशरीरत्वात् तामसीअहंकथं
जानामि अथयोग्यतासत्त्वेपितज्ज्ञानापेक्षामेनास्तीत्याह लोकइतितवतत्त्वंचिदानंदादिरूपम् ६५ अयोध्यावासीश्रीसीतारामाभ्यांनः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वापेक्ष्यमर्थमाह ममैतदितिमोक्षदर्शनं मोक्षोपायदर्शकं पादयुगलं तेत्वयादर्शितं अतोन्याकांक्षा मेनास्तीत्यर्थः ६६ तदेवविशिनष्टि अद
र्शनमितिभवार्णानां भवार्णवानामित्यर्थः वर्णलोपआर्षः सन्मार्गस्तत्वज्ञानोपायः धनादिगर्वगर्वितोजनः अकिंचनानां त्यक्तसर्वविषया-
णांधनभूतं दरिद्रस्य धनमिवेच्छाविषयं त्वांअभिधातुंवार्तालापं कर्तुंचनार्हति तथापिस्तौमीतिशेषः ६७ निवृत्तोगुणमार्गः प्रवृत्तिमार्गरू
पः संसारः स्वतएव यस्मात्तस्मै ६८ स्वात्मन्येवचिदानंदरूपे ऽभिरमतेतस्मै अतएवनिर्गुणाय गुणानां विषयाणामपि विवर्तोपादान-
त्वात्तदात्मने कालरूपिणं तेन सर्वसंहर्तृत्वं ईशानत्वेन जगत्स्रष्टृत्वं तत्पालकत्वे उक्ते सर्वस्रष्टृत्वादेवतस्यादिमध्यांतवर्जितत्वं मध्यस्याद्य

ममैतदेवरूपं तेसदाभातुहृदालये रामतेपादयुगलं दर्शितं मोक्षदर्शनम् ६६ अदर्शनं भवार्णानां सन्मा
र्गपरिदर्शनम् धनपुत्रकलत्रादिविभूतिपरिदर्पितः ६७ अकिंचनधनं त्वाद्य नाभिधातुंजनोर्हति नि
वृत्तगुणमार्गाय निष्किंचनधनायते ६८ नमः स्वात्माभिरामाय निर्गुणाय गुणात्मने कालरूपिण
मीशानमादिमध्यांतवर्जितम् ६९ समंचरंतं सर्वत्र मन्येत्वां पुरुषं परम् देवतेचेष्टितं कश्चिन्न वेदनृ
विडंबनं ७० नतेस्तिकश्चिद्दयितो द्वेष्योवापरएव च त्वन्मायापिहितात्मानस्त्वां पश्यंतितथाविधम् ७१
अजस्याकर्तुरीशस्य देवतिर्यङ्नरादिषु जन्मकर्मादिकं यद्यत्तदत्यंतविडंबनम् ७२ त्वामाहुरक्षरं जातं कः
थाश्रवणसिद्धये केचित्कोसलराजस्य तपसः फलसिद्धये ७३

नसापेक्षत्वात्तस्याप्यभावः ६९ समंचरंतं अंत
र्यामितयेत्यर्थः नृविडंबनं मनुष्यव्यवहारानुकरणरूपं अनुकरणमेतदिति कश्चिन्न वेद ७० समत्वादेवाहनतेइत्यादि परोभिन्नः सर्वरू
पत्वात्तवेतिभावः यद्यदयितद्वेष्याभ्यां परउदासीनः तथाविधंशत्रुमित्रोदासीनवंतं यथारावणः शत्रुर्बिभीषणोमित्रं अन्येउदासीना इति
७० अजस्य सर्वकारणत्वात्स्वकारणहीनस्य अकर्तुः कर्तृत्वादिधर्महीनस्य अपरिणामित्वादितिभावः ईशस्य संनिधानमात्रेण सर्व
नियंतुः तिर्यङ्नरादिषु तिर्यंचो मत्स्यादयः तेषु मनुष्येषु च यज्जन्मकर्मादि तदत्यंतविडंबनं अनुकरणं तत्तज्जातेरितिशेषः नतुवास्तव
मितिभावः ७१७२ तत्रप्रकृतावतारप्रयोजनमाह त्वामिति अक्षरमपि लोकानां त्वत्कथाश्रवणसिद्धिप्रयोजनमाहुः केचित्कोसलराज
स्य ७३

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मणाप्रार्थितोनररूपेणजातइत्यन्वयः ७४ आद्यप्रयोजनस्यैवमुख्यत्वंप्रतिपादयितुंतच्छ्रवणादिजांसिद्धिमाहशृण्वंतीत्यादिना
७५ पश्यंतीतितेत्वत्पादाब्जंपश्यंतीत्यन्वयः त्वत्पादाब्जदर्शनमेवतच्छ्रवणजाफलाख्यासिद्धिरित्यर्थः त्वत्पादाब्जशब्देनमुख्यंचिदानं
दात्मकम् वस्तुरूपमेवविवक्षितमित्याह त्वन्मायेतित्वन्मायागुणैःसत्वरजस्तमोभिर्बद्धायेहमः अहंकारविशिष्टास्तेभ्योव्यतिरिक्तंत
दोषास्पृष्टंगुणानामाश्रयंप्रवर्तकंयद्रूपंतद्दर्शनमेवतज्जन्यासिद्धिरित्यर्थः ७६ अविषयंवाङ्मनोविषयंत्वांस्तोतुंनकथंजानीयांप्रवृत्ताम

कौसल्ययाप्रार्थ्यमनंजातमाहुःपरेजनाः दुष्टराक्षसभूभारहरणायार्थितोविभुः ७४ ब्रह्मणानर
रूपेणजातोयमितिकेचन शृण्वंतिगायंतिचयेकथास्तेरघुनंदन ७५ पश्यंतितवपादाब्जंभवा
र्णवसुतारणं त्वन्मायागुणबद्धाहंव्यतिरिक्तंगुणाश्रयम् ७६ कथंत्वांदेवजानीयांस्तोतुंवाविषयं
विभुम् नमस्यामिरघुश्रेष्ठंबाणासनशरान्वितम् लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासुग्रीवादिभिरन्वितम् ७७ ए
वंस्तुतोरघुश्रेष्ठःप्रसन्नःप्रणताघहृत् उवाचयोगिनींभक्त्यांकिंतेमनसिकांक्षितम् ७८ सामाहराघवंभ
त्त्याभक्तिंतेभक्तवत्सल यत्रकुत्रापिजातायानिश्चलांदेहिमेप्रभो ७९ त्वद्भक्तेषुसदासंगोभूयान्मेप्राकृ
तेषुन जिह्वामेरामरामेतिभक्त्यावदतुसर्वदा ८० मानसंश्यामलंरूपंसीतालक्ष्मणसंयुतम् धनु
र्बाणधरंपीतवाससंमुकुटोज्वलम् ८१ अंगदैर्नूपुरैर्मुक्ताहारैःकौस्तुभकुंडलैः भांतंस्मरतुमेरामव
रंनान्यंवृणेप्रभो ८२ श्रीरामउवाच भवत्वेवंमहाभागेगच्छत्वंबदरीवनम् तत्रैवमांस्मरंतीत्वंत्य
क्त्वेदंभूतपंचकम् ८३ मामेवपरमात्मानमचिरात्प्रतिपद्यसे श्रुत्वारघूत्तमवचोमृतसारकल्पंगत्वात
देवबदरीतरुखंडजुष्टम् तीर्थंतदारघुपतिंमनसास्मरंतीत्यक्त्वाकलेवरमवापपरंपदंसा ८४ इतिश्री

वियंतज्ज्ञानंदुर्लभमेवस्तोतुमपिनसामर्थ्यमितिभावः एवंचस्तुतेरशक्यत्वात्केवलंप्रणाममेवकरोमीत्याह नमस्यामीति ७७ प्रसन्नःसन्प्रणतानामघः
स्यपापस्यहर्ता ७८ निश्चलांभक्तिंदेहीत्यन्वयः ७९ प्राकृतेषुत्वद्भक्तिहीनेषुसंसारसक्तेष्वितियावत् ८० मेमानसंवक्ष्यमाणगुणविशिष्टरूपंस्मरतुपी
तवाससंभांतमितिपुंस्त्वमार्षं ८१ ८२ बदरीवनंबदरिकाश्रमंइदंभूतपंचकंभूतपंचकात्मकमिमंदेहमित्यर्थः ८३ परमात्मानंमांप्रतिपद्यसेवर्तमानसामी
प्येलट् अनेनस्वस्यसायुज्यरूपामुक्तिस्तपःपूर्वकंतत्रदेहत्यागेनदर्शिता तरुखंडंतरुसमूहः ८४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इतिश्रीमत्स॰सेतौकिष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ६ अथतत्रेति विमुह्यंतःसीतालाभाभावादितिशेषः सीतामार्गणेनतत्रप्राप्तक्लेशेनकर्शिताः कृश
त्वंप्राप्ताः १ मासोगतःसुग्रीवाज्ञप्तकालादधिकः कालोगतइत्यर्थः २ राजशासनंमासांतःसीतान्वेषणरूपम् ३ मिषाद्रामकार्याकरणरू
पात् ४ तदेवाह इदानीमिति ५ नन्वेवमकृत्यं लघुधरूपंसुग्रीवः कथंकुर्यात्तत्राह मातृकल्पामिति ज्येष्ठभ्रातृपत्नीत्वात् तस्यकार्यविचा
रोनेतिभावः एषोक्तिर्बालिभावेनमृतेभर्तरिदेवर्णिकव्यतिरिक्तस्त्रियाअन्योपगमस्यादूषणात् ६ येनकेनापिउद्बंधनादिप्रकारेण ७ ८

इतिश्री॰ किष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ६ श्रीमहादेवउवाच अथतत्रसमासीनावृक्षखंडेषुवानराः चिं
तयंतोविमुह्यंतःसीतामार्गणकर्शिताः १ तत्रोवाचांगदःकांश्चिद्वानरान्वानरर्षभः भ्रमतांगह्वरेऽ
स्माकंमासोनूनंगतोऽभवत् २ सीतानाधिगतास्माभिर्नकृतंराजशासनं यदिगच्छामकिष्किंधांसुग्री
वोऽस्मान्हनिष्यति ३ विशेषतःशत्रुसुतंमांमिषान्निहनिष्यति मयितस्यकुतःप्रीतिरहंरामेणरक्षि
तः ४ इदानींरामकार्यमेनकृतंतन्मिषंभवेत् तस्यमद्धननेनूनंसुग्रीवस्यदुरात्मनः ५ मातृकल्पांभ्रातृ
भार्यापापात्मानुभवत्यसौ नगच्छेयमतःपार्श्वंतस्यवानरपुंगवाः ६ त्यक्ष्यामिजीवितंचात्रयेनकेना
पिमृत्युना इत्यश्रुनयनंकेचिद्दृष्ट्वावानरपुंगवाः ७ व्यथिताःसाश्रुनयनायुवराजमथाब्रुवन् ८ किम
र्थंतवशोकोत्रवयंतेप्राणरक्षकाः भवामोनिवसामोत्रगुहायांभयवर्जिताः ९ सर्वसौभाग्यसहितंपु
रंदेवपुरोपमम् शनैःपरस्परंवाक्यंवदतांमारुतात्मजः १० श्रुत्वांगदंसमालिंग्यप्रोवाचनयकोविदः
विचार्यतेकिमर्थंतेदुर्विचारोनयुज्यते ११ राज्ञोऽत्यंतप्रियस्त्वंहितारापुत्रोतिवल्लभः रामस्यल
क्ष्मणात्प्रीतिस्त्वयिनित्यंप्रवर्द्धते १२

वयंतेप्राणरक्षकाभवामः तदुपायमाहुः अत्रगुहायांवसामइति ९ शनैःपरस्परमेवंवदतांवाक्यंश्रुत्वाइत्यन्वयः १० किम
र्थंविचार्यतेसुग्रीवतोवधादिकमितिशेषः अयमितरवानरोक्तोदुर्विचारोगुहावासरूपस्तुसर्वथानयुज्यते ११ तत्रसुग्रीवतो
भयंवारयतिराज्ञइतितारापुत्रइत्यनेनतारायामतिप्रीतेस्त्वयिनतथाव्यवहारसंभावनापीतिभावः रामादपिनभयमित्याह रामस्येति १२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सीताल्लाभो ःपिशाव्येवेत्याह अहमिति अतोहेवत्सान्यंविचारंनविचारय १३ वानरीयांगुहावासोक्तिंदूषयतिगुहेतिनिर्भेद्योःभेद्यः
तदेतत् अयुक्तमितिशेषः यतोजगत्त्रयेरामबाणानामभेद्यंकिंनकिमपीत्यर्थः तेनात्रवासेमहद्भयमभयमितिभावः १४ यदेतैर्वानरै
रुक्तंवयंतेप्राणरक्षकाइति तदपिमिथ्येत्याह येत्वामिति १५ १६ १७ रक्षोगणविनाशनेतन्निमित्तंप्रार्थिताइत्यन्वयः मायामा

अतोनराघवाद्भीतिस्तवराज्ञोविशेषतः अहंतवहितेसक्तोवत्सनान्यंविचारय १३ गुहावासश्चनिर्भे
द्यइत्युक्तंवानरैस्तुयत् तदेतद्रामबाणानामभेद्यंकिंजगत्त्रये १४ येत्वांदुर्बोधयंत्येतेवानरावान
रर्षभ पुत्रदारादिकंत्यक्त्वाकथंस्थास्यंतितेत्वया १५ अन्यद्गुह्यतमंवक्ष्येरहस्यंशृणमेस्तुत १६
सीताभगवतीमायाजनसंमोहकारिणी लक्ष्मणोभुवनाधारःसाक्षाच्छेषःफणीश्वरः १७ ब्रह्म
णाप्रार्थिताःसर्वेरक्षोगणविनाशने मायामानुषभावेनजातालोकैकरक्षकाः १८ वयंचपार्षदाः
सर्वेविष्णोर्वैकुंठवासिनः मनुष्यभावमापन्नेस्वेच्छयापरमात्मनि १९ वयंवानररूपेणजातास्त
स्यैवमायया वयंतुतपसापूर्वमाराध्यजगतांपतिं २० तेनैवाप्यनुगृहीताःस्मःपार्षदत्वमुपागताः इ
दानीमपितस्यैवसेवांकुर्मेवमायया २१ पुनर्वैकुंठमासाद्यसुखंस्थास्यामहेवयं इत्यंगदमथाश्वा
स्यगताविंध्यंमहाचलं २२ विचिन्वंतोथशनकैर्जानकींदक्षिणांबुधेः तीरेमहेंद्राख्यगिरेःपवित्रंपा
दमाययुः २३ दृष्ट्वासमुद्रंदुःपारमगाधंभयवर्द्धनं वानराभयसंत्रस्ताःकिंकुर्मइतिवादिनः २४ निषे
दुरुदधेस्तीरेसर्वेचिंतासमन्विताः मंत्रयामासुरन्योन्यमंगदाद्यामहाबलाः २५ भ्रमतामेवनोमा
सोगतोत्रैवगुहांतरे नदृष्टोरावणोवाद्यसीतावाजनकात्मजा २६ श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमोनमः

नुषभावेनेतिनतेषांवास्तवंमनुष्यत्वंकिंतुमाययैवेतिभावः १८ १९ नन्वेवंवानररूपमस्माकंकिमर्थंतत्राह तस्यैवमाययेति २०
२१ २२ दक्षिणांबुधेस्तीरेमहेंद्राख्यगिरेःपादंप्रत्यंतपर्वतमाययुरित्यन्वयः २३ भयवर्द्धनंदर्शनमात्रेणभयवृद्धिकरं किंकुर्मइतिवादिनः
वदनशीलाःसंतःउदधेस्तीरेनिषे दुरत्यमंत्रयामासुरित्यन्वयः २४ २५ गुहांतरेगुहामध्येवाशब्दावप्यर्थौ २६ श्रीसीतारामाभ्यां॰

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अ॰रा॰टी॰ सुग्रीववधतःसुग्रीवात्प्राप्स्यमानवधतःप्रायोपवेशनंतस्मात्सुपायाभावेऽनशनेनमरणसंकल्पः २७ उपाविवेशुरित्यत्रगुणआर्षः २८ किं॰कां॰
२० २९ बहुःविपुलोबहुसंख्यश्च ३० ३१ किंचित्किंचिदपीत्यर्थः हरीश्वराइत्यंगदहनूमदादीनसंबोध्येतरवानरवाक्यं ३२ सुग्री

सुग्रीवस्तीक्ष्णदंडोऽस्मान्निहंत्येवनसंशयः सुग्रीववधतोस्माकंश्रेयःप्रायोपवेशनम् २७ इतिनिश्चि
त्यतत्रैवदर्भानास्तीर्यसर्वतः उपाविविशुस्तेसर्वेमरणेकृतनिश्चयाः २८ एतस्मिन्नंतरेतत्रमहेंद्रा
द्रिगुहांतरात् निर्गत्यशनकैरागाद्गृध्रःपर्वतसन्निभः २९ दृष्ट्वाप्रायोपवेशेनस्थितान्वानरपुंग
वान् उवाचशनकैर्गृध्रःप्राप्तोभक्षोऽद्यमेबहुः ३० एकैकशःक्रमात्सर्वान्भक्षयामिदिनेदिने श्रुत्वा
तद्गृध्रवचनंवानराभीतमानसाः ३१ भक्षयिष्यतिनःसर्वानसौगृध्रोनसंशयः रामकार्यंचनास्मा
भिःकृतंकिंचिद्धरीश्वराः ३२ सुग्रीवस्यापिचहितंनकृतंस्वात्मनामपि वृथानेनवधंप्राप्ताग
च्छामोयमसादनम् ३३ अहोजटायुर्धर्मात्मारामस्यार्थेमृतःसुधीः मोक्षंप्रापदुरावापंयोगिना
मप्यरिंदमः ३४ संपातिस्तुतदावाक्यंश्रुत्वावानरभाषितम् केवायूयंममभ्रातुःकर्णपीयूषसं
न्निभम् ३५ जटायुरितिनामाद्यव्याहरंतःपरस्परं उच्यतांवोभयंमाभून्मत्तःप्लवगसत्तमाः ३६
तमुवाचांगदःश्रीमानुत्थितोगृध्रसंनिधौ रामोदाशरथिःश्रीमान्लक्ष्मणेनसमन्वितः ३७ सीत
याभार्ययासार्द्धंविचचारमहावने तस्यसीताहृतासाध्वीरावणेनदुरात्मना ३८ मृगयांनिर्गते
रामेलक्ष्मणेचतदाबलात् रामरामेतिक्रोशंतींश्रुत्वागृध्रःप्रतापवान् ३९ जटायुर्नामपक्षींद्रो
युद्धंकृत्वासुदारुणं रावणेनहतोवीरोराघवार्थेमहाबलः ४०

वहितजानकीसमाचारोक्त्यारामसंतोषरूपंआत्मनोहितंनयासुग्रीवसंतोषरूपंअनेनगृध्रेणतथावधंनाशंप्राप्ताःप्रापिताःयमसादनंयमगृहंग
च्छामःवर्तमानसामीप्येलट् ३३ योगिनामपिदुरावापमित्यन्वयःदुरापअवपूर्वदाप्नोतेःखलुषष्ठ्यार्षीघोषेवा ३४ कर्णपीयूषसन्निभंकर्णयोरमृत २०
तुल्यमित्यर्थःजटायुरितिनामेत्यनेनान्वयः ३५ यूयंकेतदुच्यतामित्यर्थः ३६ ३७ ३८ लक्ष्मणेचनिर्गतइत्यनुकर्षःरामरामेतिक्रोशंतीत्यनेनान्वयःश्रु
त्वानक्रोशनंश्रुत्वेत्यर्थः ३९ ४०

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

४१ ४२ परिमार्गणेतन्निमित्तंविषयसप्तमीयंवानरवृंदान् तद्युक्तानस्मान्हनूमदाद्यपेक्षयाबहुवचनम् ४३ गह्वरंगुहाभ्रमंतइत्य-
स्यस्थिताइतिशेषः ४४ गतोमासइत्यस्यैवंभ्रमतामित्यादि ४५ ४६ ४७ नयध्वंमांजलांतिकमित्युक्त्यामृगपक्ष्यादीनामपियथा

रामेणदग्धोरामस्यसायुज्यमगमत्क्षणात् रामःसुग्रीवमासाद्यसख्यंकृत्वाऽग्निसाक्षिकम् ४१
सुग्रीवचोदितोहत्वावालिनंसुदुरासदम् राज्यंददौवानराणांसुग्रीवायमहाबलः ४२ सुग्रीवःप्रे
षयामाससीतायाःपरिमार्गणे अस्मान्वानरवृंदान्वैमहासत्वान्महाबलः ४३ मासादर्वाङ्निव
र्तध्वंनोचेत्प्राणान्हरामिवः इत्याज्ञप्ताभ्रमंतोऽस्मिन्वनेगह्वरमध्यगाः ४४ गतोमासोनजानीमः
सीतांवारावणंचवा मर्तुंप्रायोपविष्टाःस्मतीरेलवणवारिधेः ४५ यदिजानासिहेपक्षिन्सीतांकथ
यनःशुभाम् अंगदस्यवचःश्रुत्वासंपातिर्हृष्टमानसः ४६ उवाचमत्प्रियोभ्राताजटायुःप्लवगेश्व
राः बहुवर्षसहस्रांतेभ्रातृवार्ताश्रुतामया ४७ वाक्सहायंकरिष्येऽहंभवतांप्लवगेश्वराः भ्रातुःस
लिलदानायनयध्वंमांजलांतिकम् ४८ पश्चात्सर्वंशुभंवक्ष्येभवतांकार्यसिद्धये तथेतिनिन्युस्ते
तीरंसमुद्रस्यविहंगमम् ४९ सोऽपितत्सलिलेस्नात्वाभ्रातुर्दत्वाजलांजलिम् ४९ पुनःस्वस्थान
मासाद्यस्थितोनीतोहरीश्वरैः संपातिःकथयामासवानरान्परिहर्षयन् ५० लंकानामनगर्यास्तित्रि
कूटगिरिमूर्धनि तत्राशोकवनेसीताराक्षसीभिःसुरक्षिता ५१ समुद्रमध्येसालंकाशतयोज
नदूरतः दृश्यतेमेनसंदेहःसीताचपरिदृश्यते ५२ गृध्रत्वाद्दूरदृष्टिर्मेनात्रसंशयितुंक्षमम् शत
योजनविस्तीर्णंसमुद्रंयस्तुलंघयेत् ५३ सएवजानकींदृष्ट्वापुनरायास्यतिध्रुवम् अहमेवदु
रात्मानंरावणंहंतुमुत्सहे ५४

ज्ञानंधर्माधिकारोस्तीतिसूचयति ४८ तत्सलिलेसमुद्रस्यजले ४९ हरीश्वरैर्नीतः
स्वस्थानंप्रापितइत्यर्थः ५० सुरक्षितास्तीतिशेषः ५१ समुद्रस्यमध्येइत्यनेनचतुर्दिक्षुसमुद्रपरिखमेवतद्द्वीपमितिसूचितम् लं
कामेमयादृश्यतेसीताचदृश्यते ५२ तत्रहेतुमाह गृध्रत्वादितिनात्रसंशयितुंक्षमम् अत्रसंशयोनकार्यइत्यर्थः ५३ ५४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पक्षविवर्जितइत्यनेन बलातिशयेऽपिगमनशक्तिहीनत्वंसूचितम् ५५ ५६ इतिकिष्किंधाकांडेटी॰ सप्तमः सर्गः ७ १ पक्षहीनत्वमस्यकुतइतिवानराणांजिज्ञासांज्ञात्वातदुत्तरमाह संपातिरिति पुराकृतंस्ववृत्तांतं स्वशब्दआत्मात्मीयोभयवाचीस्वस्यस्वभ्रातुश्चवृत्तांतंतमेवाह अहमित्यादि रूढयौवनौ यौवनमध्यंप्राप्तौ २ अतएवबलदर्पितौ ३ जटायुःप्रतापितः कनिष्ठत्वात्तन्नौ

भ्रातृहंतारमेकाकीकिंतुपक्षविवर्जितः यतध्वमतियत्नेनलंघितुंसरितांपतिम् ततोहंतारघुश्रेष्ठौ रावणंराक्षसाधिपम् ५५ उल्लंघ्यसिंधुंशतयोजनायतंलंकांप्रविश्याथविदेहकन्यकाम् दृष्ट्वास माभाष्यचवारिधिंपुनस्तर्तुंसमर्थःकतमोविचार्यताम् ५६ इतिश्रीमद॰ उमाम॰ किष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः ७ श्रीमहादेवउ॰ अथतेकौतुकाविष्टाःसंपातिंसर्ववानराः पप्रच्छुर्भगवन्ब्रूहिस्वमुदंतंत्वमादितः १ संपातिःकथयामासस्ववृत्तांतंपुराकृतम् अहंपुराजटायुश्चभ्रातरौरूढयौवनौ २ बलेनदर्पितावावांबलजिज्ञासयाखगौ सूर्यमंडलपर्यंतंगंतुमुत्पतितौमदात् ३ बहुयोजनसाहस्रंगतौतत्रप्रतापितः जटायुस्तंपरित्रातुंपक्षैराच्छाद्यमोहतः ४ स्थितोऽहंरश्मिभिर्दग्धपक्षोऽस्मिन्विंध्यमूर्धनि पतितोदूरपतनान्मूर्छितोऽहंकपीश्वराः ५ दिनत्रयात्पुनःप्राणसहितोदग्धपक्षकः देशंवागिरिकूटान्वानजानेभ्रांतमानसः ६ शनैरुन्मील्यनयनेदृष्ट्वातत्राश्रमंशुभम् शनैःशनैराश्रमस्यसमीपंगतवानहम् ७ चंद्रमानाममुनिराड्दृष्ट्वामांविस्मितोवदत् संपातेकिमिदंतेऽद्यविरूपंकेनवाकृतम् ८ जानामित्वामहंपूर्वमत्यंतंबलवानसि दग्धौकिमर्थंतेपक्षौकथ्यतांयदिमन्यसे ९ ततःस्वचेष्टितंसर्वंकथयित्वाऽतिदुःखितः अब्रुवंमुनिशार्दूलंदह्येऽहंदाववह्निना १०

हतस्तंपरित्रातुंपक्षैराच्छाद्यस्थितोऽहंसूर्यरश्मिभिर्दग्धपक्षोऽत्रपतितोदूरपतनान्मूर्छितआसमितिशेषः ४ ५ दिनत्रयात्तदुत्तरंपुनःप्राणसहितोदग्धपक्षकोयतोऽतोभ्रांतमानसोदेशादीन्नजाने ६ ७ अद्यतेइदंरूपंकिंकेनवापूर्वंदृष्टंतदुत्तमंरूपंविरूपंकृतम् ८ पूर्वंबलवानसीतिवर्तमानसामीप्येलट् ९ दाववह्निना तत्तुल्यचिंतयेत्यर्थः १० ७ २१

चिंतामभिनयति कथमिति ११ तत्रदेहस्यतन्मूलस्यचतत्वज्ञानंविनाछेत्तुमशक्यतयाभोगैकनाश्यंदुःखमितिवक्तुमुपक्रमते दे
हेति १२ ननुकोसावहंपदार्थोयद्बुद्धिर्देहेतत्राह अहंकारइति अविद्यायाजडत्वात्तत्संभवोसावपिजडइतिभावः अविद्यासं-
भवत्वेऽपिसंभवकालापरिच्छेदादनादिरित्युक्तः १३ तप्तायःपिंडोयथावन्हिनायुक्तस्ततः पृथक्कर्तुमशक्यश्चतथाऽयमहंका
रश्चित्तइत्यर्थः तेनचित्तादात्म्यापन्नाहंकारेणचेतनवान्चैतन्यवानिव १४ एवमात्मनश्चेतनस्यअहंकृतेर्बलात् तत्संबंधबला
त् अहंदेहइतिबुद्धिः तत्कृतएषसंसारः सुखादिसाधकः कर्मद्वारेतिबोध्यम् १५ एवंनिर्विकारस्यापिआत्मनोऽहंकारादिभि-

कथंधारयितुंशक्तोविपक्षोजीवितंप्रभो इत्युक्तोऽथमुनिर्वीक्ष्यमांदयार्द्रविलोचनः ११ शृणुवत्स
वक्ष्येमेद्यश्रुत्वाकुरुयथेप्सितम् देहमूलमिदंदुःखंदेहःकर्मसमुद्भवः १२ कर्मप्रवर्ततेदेहेऽहंबु-
ध्यापुरुषस्यहि अहंकारस्त्वनादिस्यादविद्यासंभवोजडः १३ चिच्छाययासदायुक्तस्तप्तायःपिं
डवत्सदा तेनदेहस्यतादात्म्याद्देहश्चेतनवान्भवेत् १४ देहोऽहमितिबुद्धिःस्यादात्मनोऽहंकृते
र्बलात् तन्मूलएषसंसारःसुखदुःखादिसाधकः १५ आत्मनोनिर्विकारस्यमिथ्यातादात्म्यतःस
दा देहोऽहंकर्मकर्ताऽहमितिसंकल्प्यसर्वदा १६ जीवःकरोतिकर्माणितत्फलैर्बध्यतेवशः ऊर्ध्वा
धोभ्रमतेनित्यंपापपुण्यात्मकःस्वयम् १७ कृतंमयाऽधिकंपुण्यंयज्ञदानादिनिश्चितम् स्वर्गंग-
त्वासुखंभोक्ष्येइतिसंकल्पवान्भवेत् १८ तथैवाध्यासतस्तत्रचिरंभुक्त्वासुखंमहत् क्षीणपु
ण्यःपतत्यर्वाक्अनिच्छन्कर्मचोदितः १९ मिथ्यातादात्म्यात् यद्वाततोऽतिरिक्तोऽपिकर्मकर्ताऽहमितिसंकल्प
पूर्वकंप्रायोदेहोऽहमितिबुद्धिरेवसर्वस्यकस्यचित्प्राग्भवपुण्यवशात्तद्बुद्धिविलयेऽपिकर्मकर्तेतिबुद्धिरस्त्येवेतिभावः १६ क
र्माणिकरोति अहंकरोमीतिसंकल्पादेवावशस्तत्फलैः सुखादिभिर्बध्यते अनेनयोनाहंकर्तेतिभावयतितस्यनैवबंधइति
सूचितम् तद्बंधप्रकारमाह ऊर्ध्वेति पुण्येनोर्ध्वंपापेनाधोभ्रमतेइत्यर्थः १७ तदेवदृणोति कृतमिति इतिसंकल्पवान्भवेत् स्वर्ग
तःसुखभोगोचेतिशेषः १८ तथैवाध्यासतः अहंबहुपुण्यकर्तेत्यध्यासेनतत्रस्वर्गेअनिच्छन्नपिपततीतिअवशइत्युक्तस्यविवरणम् १९

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततः पानपूर्वं केन प्रकारेण गर्भवासः तदुपपादयति पतित्वेति इंदोर्मंडले पतित्वा ततो नीहारैस्तत्किरणद्वारा भूसंबद्धैरेवसंबद्धो भूत्वा भूमौ पतति ततो व्रीह्यादौ अनुशयित्वेन स्थित्वा चतुर्विधं भोज्यं भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यरूपं तदन्यतमद्भूत्वा पुरुषैर्भुज्यते ततो भोजनानंतरं रेतो भूत्वा स्थित इति शेषः ततस्तेन पुंसा स्त्रीयोनौ ऋतुकाले सिंचितः सिक्तः आर्षत्वात्साधुः २० २१ सिक्तः सजीव एकेन दिनेन जरायुपरिवेष्टितं योनिरक्तेन संयुक्तं कललं कललाख्यपरिणामवद्भूत्वा रूढत्वं दार्ढ्यमाप्नुयात् जरायुर्गर्भवे

पतित्वा मंडले चेंदोस्ततो नीहारसंयुतः भूमौ पतित्वा व्रीह्यादौ तत्र स्थित्वा चिरं पुनः २० भूत्वा चतुर्विधं भोज्यं पुरुषैर्भुज्यते ततः रेतो भूत्वा पुनस्तेन ऋतौ स्त्रीयोनिसंचितः २१ योनिरक्तेन संयुक्तं जरायुपरिवेष्टितम् दिनेनैकेन कललं भूत्वा रूढत्वमाप्नुयात् २२ तत्पुनः पंचरात्रेण बुद्बुदाकारतामियात् सप्तरात्रेण तदपि मांसपेशित्वमाप्नुयात् २३ पक्षमात्रेण सा पेशी रुधिरेण परिप्लुता तस्या एवांकुरोत्पत्तिः पंचविंशतिरात्रिषु २४ ग्रीवा शिरश्च स्कंधश्च पृष्ठवंशस्तथोदरम् पंचधांगानि चैवं केकं जायंते मासतः क्रमात् २५ पाणिपादौ तथा पार्श्वः कटिर्जानु तथैव च मासद्वयात्प्रजायंते क्रमेणैव न चान्यथा २६ त्रिभिर्मासैः प्रजायंते अंगानां संधयः क्रमात् सर्वांगुल्यः प्रजायंते क्रमान्मासचतुष्टये २७ नासा कर्णौ च नेत्रे च जायंते पंचमासतः दंतपंक्तिर्नखा गुह्यं पंचमे जायते तथा २८ अर्वाक् षण्मासतश्छिद्रं कर्णयोर्भवति स्फुटम् पायुर्मेढ्रमुपस्थं च नाभिश्चापि भवेन्नृणाम् २९ सप्तमे मासि रोमाणि शिरः केशास्तथैव च विभक्तावयवत्वं च सर्वं संपद्यतेऽष्टमे ३०

ष्टनम् २२ बुद्बुदाकारतां तदाकारपरिणामविशेषम् एवमग्रेऽपि २३ रुधिरेण परिप्लुता भवतीति शेषः तस्या एव पेशीरूपपरिणामस्यैव पंचविंशतिरात्रिषु गतास्विति शेषः समासाभावोऽनित्यत्वात् २४ अंकुरानेवाह ग्रीवेत्यादि पंचधांगानि पंचधांगांकुराः मासतः मासेनेत्यर्थः क्रमात्प्रथमं ग्रीवेत्यादिक्रमेण २५ पाणीत्याद्यप्येवमेव २६ २७ पंचमासतः पंचमे मासि दंताद्यपि पंचमे एव मासि २८ २९ विभक्तावयवत्वं पृथक्ज्ञानविषयावयवत्वं एतद्वक्ष्यमाणं च गर्भोपनिषदि वैद्यकसंहितासु शारीरके च स्फुटं विस्तरभयात्तन्नेह लिख्यते ३०

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंएवंरीत्यावर्धतइत्यन्वयः चैतन्यंप्राप्नोतितदभिव्यक्तिंप्राप्नोतीत्यर्थः ३१ नाभीति नाभिसूत्रंनालाख्यंमातृरसनाड्या
संबद्धंतदीयाल्परंध्रेणगर्भजठरंप्राप्तामातृभुक्तान्नसारतोगर्भगः पिंडोवर्धते अल्परंध्रप्राप्तात्याहारेपिस्वकर्मतोन
म्रियेतनम्रियतइत्यर्थः ३२ सर्वाणिजन्मानितत्कृतानिकर्माणिचस्मृत्वाजठरानलयोगादतिसंतप्तः वचनमाह ३३ ना–
नेति पुत्रादिसंबंधमनुभूतवानितिसंबंधः ३४ तथाकुटुंबभरणासक्त्यातन्मात्रासक्त्यानतुधर्मासक्त्यान्यायान्यायैर्धर्म्याधर्म्यैरुपायै

जठरेवर्धतेगर्भः स्त्रियाएवंविहंगम पंचमेमासिचैतन्यंजीवः प्राप्नोतिसर्वशः ३१ नाभिसूत्राल्प
रंध्रेणमातृभुक्तान्नसारतः वर्धतेगर्भगः पिंडोनम्रियेतस्वकर्मतः ३२ स्मृत्वासर्वाणिजन्मानिपूर्व
कर्माणिसर्वशः जठरानलतप्तोऽयमिदंवचनमब्रवीत् ३३ नानायोनिसहस्रेषुजायमानोनुभूत
वान् पुत्रदारादिसंबंधंकोटिशः पशुबांधवान् ३४ कुटुंबभरणासक्त्यान्यायान्यायैर्धनार्जन
म् कृतंनाकारवंविष्णोश्चिंतांस्वप्नेऽपिदुर्भगः ३५ इदानींतत्फलंभुंजेगर्भदुःखंमहत्तरम् अशाश्व
तेशाश्वतवद्देहेतृष्णासमन्वितः ३६ अकार्याण्येवकृतवान्नकृतंहितमात्मनः इत्येवंबहुधादुःख
मनुभूयस्वकर्मतः ३७ कदानिष्क्रमणंमेस्यात्गर्भान्निरयसन्निभात् इतऊर्ध्वंनित्यमहंविष्णुमे
वानुपूजयेत् ३८ इत्यादिचिंतयञ्जीवोयोनियंत्रप्रपीडितः जायमानोऽतिदुःखेननरकात्पातकी
यथा ३९ पूतिव्रणान्निपतितः कृमिरेषइवापरः ततोबाल्यानिदुःखानिसर्वेएवंविभुंजते ४१

धनार्जनंकृतंमयेतिशेषः तथाविष्णोश्चिंतांस्वप्नेऽपिनाकरवमहंनकृतवानित्यर्थः ३५ तत्फलभूतंगर्भदुःखंभुंजेइत्यन्वयः अ–
शाश्वतेत्तप्रायः पतितजलबिंदुवन्नश्वरेदेहेशाश्वतवस्तुनोवममेदंस्यादितीच्छायुक्तः ३६ नकृतमित्यस्यमयेतिशेषः अनु
भूयेत्यस्यइदानींगर्भदुःखंभुंजेइत्यनेनान्वयः ३७ ३८ योनियंत्रप्रपीडितः जन्मकालेअतएवातिदुःखेनजायमानः बहिः
पततीतिशेषः नरकात्पातकीत्येकोदृष्टांतः ३९ तथापूतिव्रणाद्दुर्गंधिव्रणान्निपतितोऽपरः कृमिरिवएषः पततीतिशेषः त
तोबाल्यादिदुःखानिभुनक्तिएवंसर्वेजंतवोविभुंजतेनकश्चिदेवेत्यर्थः ४० ७ ७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यानिसर्वाणिर्विदितानिनानिमयावर्णितानियानितुयौवनादिषुदुःखानिसर्वतःसर्वैःप्राप्याणिसर्वत्रसर्वेषुजंतुषुविदितानिस
र्वैर्ज्ञातानित्वयाचाऽनुभूतानिसर्वविदितत्वादेवमयानवर्णितानि ४१ एवमिति इत्यस्मादित्याकारादभ्यासाज्ज्ञानादभिनिवे
शनः अहंकर्तेत्याद्याकारात् निरयःस्वर्गादिकंगर्भवासादिदुःखानिचभवंतीत्यन्वयः ४२ देहद्वयात्स्थूलसूक्ष्मरूपात् भागु
क्तादन्यंतर्हिप्रकृतिरेव सानेत्याह प्रकृतेःपरंज्ञात्वादेहादिषुममतां अहंममेतिबुद्धिविषयतांत्यक्त्वाआत्मज्ञानवान् आत्मै

त्वयानैवानुभूतानिसर्वत्रविदितानिच नवर्णितानिमेगृध्रयौवनादिषुसर्वतः ४१ एवंदेहोऽहमित्यस्मा
दभ्यासान्निरयादिकम् गर्भवासादिदुःखानिभवंत्यभिनिवेशतः ४२ तस्माद्देहद्वयादन्यमात्मानंप्रकृ
तेःपरम् ज्ञात्वादेहादिममतांत्यक्त्वात्मज्ञानवान्भवेत् ४३ जाग्रदादिविनिर्मुक्तंसत्यज्ञानादिलक्षण
म् शुद्धंबुद्धंसदाशांतमात्मानमवधारयेत् ४४ चिदात्मनिपरिज्ञातेनष्टेमोहेऽज्ञसंभवे देहःपततुवा
रब्धकर्मवेगेनतिष्ठतु ४५ योगिनोनहिदुःखंवासुखंवाज्ञानसंभवम् तस्माद्देहेनसहितोयावत्प्रा
रब्धसंक्षयः ४६ तावत्तिष्ठसुखेनत्वंधृतकंचुकसर्पवत् अन्यद्दक्ष्यामितेपक्षिन्शृणुमेपरमंहितम्
४७ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणोऽव्ययः रावणस्यवधार्थायदंडकानागमिष्यति ४८ सीतयाभा
र्यया सार्धंलक्ष्मणेनसमन्वितः तत्राश्रमेजनकजांभ्रातृभ्यांरहितेवने ४९ रावणश्चोरयन्नीत्वालंका
यांस्थापयिष्यति तस्याःसुग्रीवनिर्देशाद्वानराःपरिमार्गणे ५० आगमिष्यंतिजलधेस्तीरंतत्रसमा
गमः त्वयातैःकारणवशात्भविष्यतिनसंशयः ५१

वेदंसर्वमितिज्ञानवान्भवेत् ४३ ध्येयात्मस्वरूपमाह जा
ग्रदादीति जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावस्थात्रयरहितम् शुद्धंमायादोषालिप्तंबुद्धंबोधस्वरूपं ४४ अज्ञमविद्यातज्जन्येमोहेदेहादिष्व
हंममताख्येनष्टेनाशंप्राप्तेदेहस्थितौनाशेवा ४५ योगिनआत्मज्ञस्याज्ञानजेसुखदुःखेनभवतः यावत्प्रारब्धक्षयोभवतितावद्देहे
नसहितःसुखंतिष्ठयथाकंचुकवान्सर्पोयावत्तत्त्यागकालंतद्वतेऽनंतरंत्यजतितद्वत् ४६ ४७ ४८ ४९ परिमार्गणेतन्निमित्त २३
म् ५० तीरमागमिष्यंतितैःसहकारणवशात् फलमिहकारणम् पक्षोत्पत्तिरूपफलायतैःसमागमोभविष्यति ५१ ७,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेवाह तदैवेति नवपक्षौद्धौनिश्चयमुत्पत्स्येतइत्यर्थः ५२ ५३ निश्चयंद्रक्ष्यथ तन्मुन्युक्तपक्षभवनिश्चयेनतदुक्तरावणवधोप्यव-
श्यंभावीसचनसीतादर्शनंविनेतितदप्यवश्यंभविष्यतीतिनिश्चयः ५४ यन्नामस्मरणमात्रात् यः कश्चिद्दुर्जनोऽपिइयानितिपरि-
च्छेदरहितंसंसारसमुद्रंतीर्त्वाविष्णोः पदंगच्छतिएवंदृश्यमानप्रकारेणत्रिजगतांस्थितिकारिणः सर्वजगदुत्पत्तिस्थितिलयक
र्तुः स्थितिपदेनेतरदप्युपलक्ष्यते रामस्यभक्ताः प्रियाश्चयूयंशतयोजनपरिच्छिन्नस्यसमुद्रमात्रस्यतरणेकिंकुतानशक्ताः क

तदासीतास्थितिंतेभ्यः कथयस्वयथार्थतः तदैवनवपक्षौद्वावुत्पत्स्येतेपुनर्नवौ ५२ संपातिरुवा
च बोधयामासमांचंद्रनामामुनिकुलेश्वरः पश्यंतुपक्षौमेजातौनूतनावतिकोमलौ ५३ स्व-
स्तिवोऽस्तुगमिष्यामिसीतांद्रक्ष्यथनिश्चयम् यत्नंकुरुध्वंदुर्लंघ्यसमुद्रस्यविलंघने ५४ यन्ना-
मस्मृतिमात्रतोऽपरिमितंसंसारवारांनिधिंतीर्त्वागच्छतिदुर्जनोऽपिपरमंविष्णोः पदंशाश्वतम्
तस्यैवस्थितिकारिणस्त्रिजगतांरामस्यभक्ताः प्रियायूयंकिंनसमुद्रमात्रतरणेशक्ताः कथंवानराः
५५ इतिश्रीमद०रामा० किष्किंधाकांडेअष्टमः सर्गः ८ श्रीमहादेवउ० गतेविहायसागृध्र
राजेवानरपुंगवाः हर्षेणमहताविष्टाः सीतादर्शनलालसाः १ ऊचुः समुद्रंपश्यंतोनक्रचक्रभयंकर
म् तरंगादिभिरुन्नद्धमाकाशमिवदुर्ग्रहं २ परस्परमवोचन्वैकथमेनंतरामहे उवाचचांगदस्तत्रश
णुध्वंवानरोत्तमाः ३ भवंतोऽत्यंतबलिनः शूराश्चकृतविक्रमाः कोवाऽत्रवारिधिंतीर्त्वाराजकार्यंकरि
ष्यति ४ एतेषांवानराणांसः प्राणदातानसंशयः अतोत्तिष्ठतुमेशीघ्रंपुरतोयोमहाबलः ५ थंचनशक्ताइ

तिव्यतिरेकालंकारः ५५ इति० किष्किंधाकांडेअष्टमः सर्गः ८ गतेइति पक्षलाभादितिभावः हर्षेणेति महदरिष्टंगतमितित-
त्पक्षदर्शनप्रत्ययेनसीतादर्शनमवश्यंभावीतिहर्षेणेत्त १ नक्रचक्रंनक्रसमूहः तरंगादिभिः तरंगाः अल्पा आदिनामहत्योलह
र्यः दुर्ग्रहंदुःस्पर्शंआकाशस्यस्पर्शत्वंअस्यतुग्राहादियुक्तत्वात् २ कथमेनंतरामहइतिपरस्परमवोचन्नित्यन्वयः ३ कृतविक्रमाः पूर्वं
बहुशः कृतपराक्रमाः कोराजकार्यंकरिष्यतितद्दर्शयितिशेषः ४ यस्तद्दरिष्यति अहंकर्तेति सएषांप्राणदाता अतः योमहाबलः
सशीघ्रमुत्तिष्ठतु अतोत्तिष्ठेत्यार्षः संधिः ५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भूयाद्भवेदित्यर्थे आर्षम् ६ ७ सर्वैर्युष्माभिर्वै निश्चयेन प्रत्येकं स्वस्वबलं उच्यतां ततः कार्यसाधकं निश्चेष्याम इत्यर्थः ८ दशोत्तरगुणं
दशसंख्योत्तरो गुणो यस्य तत् एकोदशपरो विंशतिः परस्त्रिंशदित्येवं क्रमेण ९ जांबवांस्तु नवतिर्योजनानीत्याहेत्यर्थः पुरात्रिविक्रमे देवे
ऽवतीर्णे सति तदीयं भूमानं भूपरिच्छेदलक्षणं कार्यं यस्य तादृशं भूपरिच्छेदकं पादं १० एकविंशतिवारं प्रदक्षिणविधानेनाहमगां तस्य

वानराणांच सर्वेषां रामसुग्रीवयोरपि सएव पालको भूयान्नात्रकार्या विचारणा ६ इत्युक्ते युवराजे
नतूष्णीं वानरसैनिकाः आसन्नोचुः किंचिदपि परस्परविलोकिनः ७ अंगदउवाच उच्यतां वै ब
लं सर्वैः प्रत्येकं कार्यसिद्धये केनवा साध्यते कार्यं जानीमस्तदनंतरम् ८ अंगदस्य वचः श्रुत्वा प्रो-
चुर्वीरा बलं पृथक् योजनानां दशारभ्य दशोत्तरगुणं जगुः ९ शतादर्वाक् जांबवांस्तु प्राह मध्ये वनौक
साम् पुरात्रिविक्रमे देवे पादं भूमानलक्षणं १० त्रिःसप्तकृत्वोऽहमगां प्रदक्षिणविधानतः इदानीं वा
र्धकग्रस्तो नशक्नोमि विलंघितुम् ११ अंगदोऽप्याह मे गंतुं शक्यं पारं महोदधेः पुनर्लंघनसामर्थ्यं न
जानाम्यस्ति वानवा १२ तमाह जांबवान् वीरस्त्वं राजा नो नियामकः नयुक्तं त्वां नियोक्तुं मे त्वं समर्थोऽ
सि यद्यपि १३ अंगदउवाच एवं चेत्पूर्ववत्सर्वे स्वप्स्यामो दर्भविष्टरे केनापि नकृतं कार्यं जी
वितुं चनशक्यते १४ तमाह जांबवान्वीरो दर्शयिष्यामि ते सुत येनास्माकं कार्यसिद्धिर्भविष्यत्य-
चिरेणच १५ इत्युक्त्वा जांबवान्प्राह हनूमंतमवस्थितम् हनूमन् किं रहस्तूष्णीं स्थीयते कार्यगौर
वे १६

रित इति शेषः ११ १२ त्वं नो नियामकोऽस्माकमाज्ञाकर्ता राजा त्वं यद्यपि समर्थोऽसि तथाऽपि त्वामाज्ञप्तुं मे न
युक्तम् १३ कार्यं केनापि नकृतं जीवितुं चन शक्यते राजभयादतो मरणनिश्चयेन स्वप्स्याम इत्यर्थः १४ कार्यसिद्धिर्भविष्यति अ
चिरेणच भविष्यति तं दर्शयिष्यामि १५ कार्यगौरवे गुरुतरकार्ये प्राप्ते ज्ञेनेव भवता किं तूष्णीं स्थीयत इत्यन्वयः १६ ७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अतः सामर्थ्यंदर्शयेत्यनुसामर्थ्याभावे किंदर्शनीयमितिचेन्नेत्याह त्वमिति १७ जनितोसिउत्पादितोसि विभावसुंसूर्यं १८ जिघृक्षामी तिग्रहीष्यामीत्यर्थेआर्षंयोजनानांपंचशतमुत्प्लुतंततोफ़विपतितः १९ नोस्मान्पाहिरक्ष २० सिंहस्यनादंतस्येवनादमित्यर्थः २१।२२ आनेष्यइतिच्छेदः रावणंगलेबध्वाएकहस्तेगृहीत्वावामपाणिनासपर्वतांलंकांधृत्वारामाग्रेक्षिपामि २३ यद्वेतिसीतायाआनयने

प्राप्तेज्ञेनेवसामर्थ्यंदर्शयाद्यमहाबल त्वंसाक्षाद्वायुतनयोवायुतुल्यपराक्रमः १७ रामकार्यार्थमेव त्वंजनितोसिमहात्मना जातमात्रेणतेपूर्वंदृष्ट्वोद्यंतंविभावसुं १८ पक्वंफलंजिघृक्षामीत्युत्प्लुत बालचेष्टया योजनानांपंचशतंपतितोसिततोफ़वि १९ अतस्त्वद्बलमाहात्म्यंकोवाशक्नोतिवः र्णितुम् उत्तिष्ठकुरुरामस्यकार्यंनःपाहिसुव्रत २० श्रुत्वाजांबवतोवाक्यंहनूमानतिहर्षितः चः कारनादंसिंहस्यब्रह्मांडंस्फोटयन्निव २१ बभूवपर्वताकारस्त्रिविक्रमइवापरः लंघयित्वाजल निधिंकृत्वालंकांचभस्मसात् २२ रावणंसकुलंहत्वानेष्येजनकनंदिनीम् यद्वाबध्वागलेरज्ज्वारावणं वामपाणिना २३ लंकांसपर्वतांधृत्वारामस्याग्रेक्षिपाम्यहम् यद्वादृष्ट्वेवयास्यामिजानकींशुभलक्ष णाम् २४ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंजांबवानिदमब्रवीत् दृष्ट्वेवागच्छभद्रंतेजीवंतींजानकींशुभाम् २५ पश्चाद्रामेणसहितोदर्शयिष्यसिपौरुषम् कल्याणंभवताद्भद्रगच्छतस्तेविहायसा २६ गच्छंतंराम कार्यार्थंवायुस्त्वामनुगच्छतु इत्याशीर्भिःसमामंत्र्यविसृष्टःप्लवगाधिपैः २७ महेंद्राद्रिशिरोगत्वाब भूवाद्भुतदर्शनः २८ महानगेंद्रप्रतिमोमहात्मासुवर्णवर्णोऽरुणचारुवक्त्रः महाफणींद्राभसुदीर्घ- बाहुर्वातात्मजोदृश्यतसर्वभूतैः २९ इतिश्रीमद॰उमामहेश्वर॰ किष्किंधाकांडेनवमःसर्गः ९ राम

रामाज्ञाभावादितिभावः दृष्ट्वैवेति २४ दृष्ट्वैवेतिनतुतांगृहीत्वानापिरावणादीन्गृहीत्वेत्यर्थः २५ भवतात्आशिषिलोट् २६ वायुस्त्वामनुगच्छ त्वितिशकुनप्रार्थतंसमामंत्र्ययोजयित्वा २७ अद्भुतदर्शनः अतिमहाशरीरत्वात् २८ तदेवाहमहानगेंद्रेति २९ इतिश्रीमत्सकल॰किष्किंधाकांडेनवमःस र्गः ९ २५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेकिष्किंधाकां॰स॰

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=08.06.20 15:34
,TRANSFERRED=2020/06/08 at 15:41:03
,PAGES=51
,TYPE=STD
,NAME=S0003098
,Book Name=M-2922-SHRIMAD DHYATAM RAMAYAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection